

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้การศึกษาวิจัย เรื่องกระบวนการเกิดผู้นำเพื่อการพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาผู้ที่ได้รับรางวัลคนดีศรีสังคมในจังหวัดสงขลา มีแนวทางที่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาแนวคิดและทฤษฎี รวมทั้งงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิด (Concept Framework) ในการวิจัย แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้

- ส่วนที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ
- ส่วนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง
- ส่วนที่ 3 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม/องค์กรชุมชน
- ส่วนที่ 4 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
- ส่วนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

1.1 ความหมายของผู้นำ

คำว่า “ผู้นำ” มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างกว้างขวางพอสรุปได้ ดังนี้

สันหวงศ์ สร้อยเทพ (2545 : 38) ได้กล่าวว่าผู้นำ หมายถึง บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่าจะเป็นการอยู่ด้วยกัน หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากันไปด้วยดีและสู่จุดหมายที่ตั้งไว้

พรนพ พุกกะพันธ์ (2544 : 19) ได้ให้ความหมายของผู้นำว่า หมายถึง บุคคลที่ได้รับแต่งตั้งขึ้นมา หรือได้รับการยกย่องขึ้นให้เป็นหัวหน้าผู้ตัดสินใจ เพราะมีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และจะพาผู้ตามหรือผู้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางดีหรือชั่วได้ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันในอันที่จะให้บรรลุเป้าหมาย และความสามารถที่จะชักจูงผู้อื่นให้ความร่วมมือร่วมใจกับตนดำเนินการไปสู่จุดหมายของตนได้

วรารัตน์ เจียวไพรี (2542 : 152) กล่าวว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น จูงใจให้บุคคลกระทำตามสิ่งที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรภาวะผู้นำเกิดจากการยอมรับของบุคคล กลุ่มคน ช่วยให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ผู้นำจึงสามารถ

เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา และเกี่ยวข้องกับอำนาจส่วนบุคคล ที่จะมีความสามารถในการมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรม และการกระทำของผู้อื่น จูงใจให้บุคคลทำงาน

วิจิตร อวระกุล (2542 : 191) ได้ให้ความหมายของผู้นำว่า เป็นผู้ทำหน้าที่ รับผิดชอบในการสนับสนุน ช่วยเหลือ ร่วมมือ วางแผน ควบคุม ชี้แนวทางในการทำงานของกลุ่ม ดำเนินไปสู่เป้าหมาย โดยให้ได้ทั้งผลสำเร็จของงานและรักษาสถานภาพของกลุ่มให้มีความมั่นคงด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิก เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกในกลุ่มให้ดำเนินงาน หรือกิจกรรมของกลุ่มเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

1.2 ประเภทของผู้นำ

มีผู้กล่าวถึงประเภทของผู้นำมากมาย ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ การชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมของผู้นำ

ริเรื่องรอง รัตนไธสกุล (2540 : 147-148) ได้แบ่งประเภทของผู้นำ คือ

1. ผู้นำแบบใช้อำนาจ (Autocratic Style) หมายถึง ผู้นำที่ใช้อำนาจตามแบบอนุรักษนิยม และมักแสดงตัวเองต่อผู้ใต้บังคับบัญชาว่าตนเองเป็นผู้นำ และคาดหวังที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตามทุกอย่างตามที่ตนบอก ผู้นำประเภทนี้อาจรับฟังหรือไม่รับฟังความคิดเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชาก็ได้

2. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Style) หมายถึง ผู้นำที่ใช้กลุ่มเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจ กล่าวคือ ผู้นำแบบนี้จะมีพฤติกรรมทำงานที่สำคัญ 2 ประการ คือ

2.1 ให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาร่วมในการตัดสินใจ

2.2 มีลักษณะเป็นมิตร และสนับสนุนผู้ใต้บังคับบัญชา และเมื่อต้องมีการตัดสินใจเกี่ยวกับงานของผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้นำและผู้ใต้บังคับบัญชาจะร่วมกันทำ ดังต่อไปนี้

2.2.1 พยายามมองปัญหาให้ชัดเจน

2.2.2 เสนอทางเลือก

2.2.3 เลือกแนวทางแก้ไขที่อาจเป็นไปได้

จิรพรรณ กาญจนจิตรา (2523 : 137-138) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประเภทของผู้นำ โดยจำแนกลักษณะโครงสร้างของผู้นำออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

1. โครงสร้างผู้นำแบบทางการ (Formal Leader Structure) ผู้นำประเภทนี้มีตำแหน่งอำนาจหน้าที่ของทางราชการค้ำจุนอยู่ และประชาชนก็ตระหนักดีในฐานะของการเป็น

ผู้นำตำแหน่งเหล่านี้เป็นโดยการเลือกตั้ง การแต่งตั้ง และประกาศเป็นทางการให้ทราบ ถ้าหากว่าบุคคลใดมีคุณสมบัติครบตามที่กำหนดไว้ ดังนั้นตำแหน่งฐานะและความรับผิดชอบของผู้นำแบบทางการจึงเป็นที่ทราบกันทั่วไป

2. โครงสร้างผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (Informal Leader Structure) ผู้นำประเภทนี้เกิดขึ้นจากการเลือกสรรของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ ลักษณะของความใกล้ชิดสนิทสนม การติดต่อสัมพันธ์กันในหมู่บ้านทำให้เกิดกลุ่มแบบไม่ทางการขึ้น แต่ละกลุ่มเหล่านี้จะมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ที่กลายเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการในหมู่บ้านนั้นเป็นผู้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่องและให้ความเชื่อถือ ทั้งนี้จากการติดต่อกันแบบกันเอง ผู้นำแบบไม่เป็นทางการเป็นผู้ที่มีประสิทธิภาพ และช่วยเชื่อมโยงหรือเป็นตัวประสานกับผู้นำแบบทางการ โดยผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะเป็นผู้ถ่ายทอดความเดือดร้อนของชาวบ้านให้ผู้นำแบบทางการทราบ เพื่อช่วยหาหนทางแก้ไขต่อไป

1.3 ลักษณะของผู้นำ

มีผู้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำไว้มากมาย แต่เพื่อให้สอดคล้องกับการวิจัยเรื่องกระบวนการเกิดผู้นำเพื่อการพัฒนาชุมชน จึงนำเสนอลักษณะของผู้นำ ดังนี้

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (2542 : 91-92) ได้กล่าวว่า ผู้นำควรมีลักษณะ 5 ประการ ดังนี้

1. เป็นผู้ที่มีการปรับตัวดีกว่าบุคคลทั่วไป เพราะผู้ที่สามารถปรับตัวได้ดีย่อมเป็นผู้ที่มีความสุข มีสุขภาพจิตดี และยอมเป็นผู้ที่อำนวยความสะดวกให้แก่กลุ่มได้มากกว่าผู้อื่น
2. เป็นบุคคลที่มีลักษณะเด่นกว่าคนทั่วไป สามารถพูดจาชักจูงให้สมาชิกทำตามโดยง่าย เป็นผู้ที่สามารถนำคนอื่นได้
3. เป็นบุคคลชอบแสดงตัว คือ ไม่เก็บตัวหรือขี้อายในการออกสังคม ทั้งนี้เพราะผู้นำทั้งหลายจำเป็นต้องติดต่อประสานงานกับคนทั่วไปอยู่ตลอดเวลา
4. เป็นคนรักความก้าวหน้า คือ หมั่นเพียรเพิ่มพูนประสบการณ์ หรือแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ
5. เป็นผู้มีความใฝ่หาปฏิบัติ สามารถตัดสินใจเฉพาะหน้าได้ และสร้างความสามัคคีให้แก่กลุ่มได้ ไม่ทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดน้อยใจหรือเสียกำลังใจในการทำงาน

อารักษ์พันธ์ จันทร์สว่าง (2525 : 102-105) กล่าวว่า การเป็นผู้นำจะต้องมีลักษณะของความเป็นผู้นำ โดย

1. การยอมรับโดยกลุ่ม การยอมรับโดยกลุ่มเป็นลักษณะเบื้องต้นของผู้นำ กล่าวได้ว่าผู้นำเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มมิใช่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หากเป็นส่วนหนึ่งของกลไกของกลุ่มและเป็นวิธีการหนึ่งในบรรดาวิธีทั้งหลายซึ่งกลุ่มทำหน้าที่ ความสัมพันธ์ของผู้นำกลุ่ม คือ สิ่งที่นักจิตวิทยาเรียกว่า ระบบแห่งการตอบสนองตามวงจร (Circular Response) นั่นคือ กลุ่มสร้างและเร่งเร้าผู้นำ และผู้นำก็สร้างและเร่งเร้ากลุ่ม

2. จิตใจและความต้องการที่จะนำ ผู้นำต้องเต็มใจที่จะยอมรับหน้าที่ความรับผิดชอบของความเป็นผู้นำ และความเป็นผู้นำย่อมต้องนำมาซึ่งความรับผิดชอบโดยสมบูรณ์ การมีจิตใจและความต้องการที่จะเป็นลักษณะที่จำเป็น โดยเฉพาะเมื่อถูกเร่งเร้าจากสิ่งทีเข้ามาเกี่ยวข้องให้ต้องการกระทำเพื่อสวัสดิภาพของกลุ่ม

3. บุคลิกภาพที่เหมาะสมที่จะทำงาน ลักษณะของบุคลิกภาพบางอย่างบ่งชี้ว่าเป็นลักษณะที่จำเป็นของผู้นำ ลักษณะของบุคลิกภาพที่ดี ได้แก่ ความกล้าหาญ ศิลปะแห่งการพูด ภูมิธรรม ความซื่อสัตย์ ความมีสติ

4. ความรู้ในงานที่ปฏิบัติ ความรู้เป็นลักษณะที่จำเป็นประการหนึ่ง เข้าใจเป้าหมายของกลุ่ม

5. ทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ผู้นำจะต้องมีทักษะทำงานร่วมกับผู้คนในสถานการณ์กลุ่มด้วย เรื่องนี้จะเกี่ยวข้องกับการยอมรับของกลุ่ม ผู้นำจำเป็นต้องรู้ด้วยว่าทำอะไรจึงจะได้รับการยอมรับอยู่ตลอดไป หรืออยู่ได้ตามควรแต่กรณี ซึ่งประการนี้จะเกี่ยวข้องกับความรู้อและความสามารถที่จะใช้ทักษะในการทำงานร่วมกับผู้คน

สัททพงศ์ สร้อยเทพ (2543 : 39) กล่าวว่า คุณสมบัติสูงสุดของการเป็นผู้นำ คือ “ความรับผิดชอบ” ผู้นำจะต้องรับผิดชอบในการทำงานให้สำเร็จ ไม่ว่างานนั้นจะมีใครเกี่ยวข้องมากน้อยเพียงใดก็ตาม ผู้นำเท่านั้นคือผู้รับผิดชอบสูงสุด ไม่ว่าจะเป็นผู้นำระดับสูงหรือต่ำเพียงใด ความเป็นผู้นำจะถูกกำหนดโดยสิ่งที่ผู้นำเต็มใจรับที่จะเป็น “ผู้รับผิดชอบ”

1.4 สถานการณ์การเกิดผู้นำ

นพมาศ ชีรเวทิน (2542 : 100-101) กล่าวว่า สถานการณ์เป็นตัวแปรที่สำคัญมาก สังเกตได้ว่าสภาวะแวดล้อมทำให้ผู้ที่มีคุณสมบัติอยู่แล้วโดดเด่นขึ้นมาเป็นผู้นำ ถึงแม้ว่าจะมีผู้นำที่ได้สร้างประวัติศาสตร์เพราะคุณสมบัติโดดเด่นของตนเอง และบ่อยครั้งการสร้างประวัติศาสตร์ก็เกิดจากตัวแปรทั้งผู้นำและสิ่งแวดล้อมช่วยกันเสริมให้ประวัติศาสตร์และคนได้เกิดขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสถานการณ์จึงแยกกันแทบจะไม่ออก ทั้งสร้างและเสริมซึ่งกันและกัน แต่บางครั้งก็ทำลายกันได้เช่นกัน แต่ทั้งนี้ตัวผู้นำย่อมมีความสำคัญกว่าเพราะสามารถใช้ความสามารถ

จัดการกับสถานการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา หรืออีกนัยหนึ่งคือ ตัวผู้นำสามารถใช้ปัญญาและพลวัตจัดการกับสถานการณ์ได้ดีกว่า

สถานการณ์และโอกาสในการเข้ามาเป็นผู้นำองค์กรชุมชนมีความแตกต่างกัน อาจจำแนกเป็น 4 กลุ่ม (สมชาย พงษ์เทพิน, 2542 : 52-57) คือ

1. ผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากชาวชุมชนมาก่อนการทำกิจกรรมองค์กรชุมชน ผู้นำที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้มีผลงานและการปฏิบัติต่อชาวชุมชนจนเป็นที่ยอมรับก่อนจะทำงานองค์กรชุมชน กล่าวคือ เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลาช้านาน และมีโอกาสให้การช่วยเหลือแก่ผู้อื่นในชุมชน ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมจนเป็นที่ยอมรับและสนับสนุนให้เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งผู้นำนี้มีปัจจัยหรือเงื่อนไขส่วนตัว เป็นที่ยอมรับและได้รับการสนับสนุนเข้ามาเป็นประธานชุมชนและผู้นำองค์กรชุมชน ได้แก่ การหล่อหลอมทางสังคม เช่น การหล่อหลอมของครอบครัวเดิมเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การคุ้นเคยและเคยได้ร่วมงานบุญประเพณีจึงกลายมาเป็นผู้มีบทบาททางกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนจนเป็นที่ยอมรับนับถือ การเรียนหลักธรรมคำสอนทำให้เป็นผู้ให้และเมตตาช่วยเหลือคนในชุมชนจนได้รับการยอมรับ และโอกาสที่ผู้นำรู้จักคนในวงกว้างและมีครอบครัวเดิมที่มีฐานะค่อนข้างดี มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือคนในชุมชน ได้นำมาสู่การยอมรับของชาวชุมชน

2. ผู้นำที่เข้ามาทำงานองค์กรชุมชนโดยการเข้าร่วมงานและช่วยงานกิจกรรมชุมชนจนเป็นผู้มีบทบาทในการทำงานองค์กรชุมชน การเป็นผู้ช่วยงานและเข้าร่วมงานกับผู้นำชุมชน และได้รับการสนับสนุนบทบาทการทำงานและการเรียนรู้ จนเข้ามามีบทบาทในการทำงานองค์กรชุมชนอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากจะเป็นผู้ที่รู้จักกับผู้นำชุมชนโดยอาศัยอยู่ละแวกบ้านเดียวกัน เวลาว่างงานกิจกรรมจะมีการเข้ามาช่วยงานกิจกรรมบางอย่างอยู่เป็นประจำจนได้เข้ามาเป็นกรรมการชุมชน

3. ผู้นำที่เข้ามาทำงานองค์กรชุมชนโดยได้รับการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญจากนักพัฒนาองค์กรเอกชนและมีความใกล้ชิดกับผู้นำชุมชน นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าร่วมสนทนาชี้แจงให้เห็นความสำคัญในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

4. ผู้นำที่เข้ามาทำงานองค์กรชุมชนโดยสถานการณ์ปัญหา ผู้นำที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์ปัญหา ได้แก่ ปัญหาการถูกไล่รื้อ และการเจรจาต่อรองเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายจาก นายทุนในการซื้อขายที่ดินของชาวชุมชน ฯลฯ

โดยสรุป สถานการณ์และโอกาสในการเข้ามาเป็นผู้นำองค์กรชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่สนใจเข้ามาช่วยงานจนเกิดการเรียนรู้และปรับบทบาทเข้ามาเป็นผู้นำ

1.4 ภารกิจของผู้นำ

ความเป็นผู้นำเป็นส่วนส่งเสริมให้บุคคลมีความสามารถจนเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไปที่ได้พบปะสังสรรค์ด้วย ส่งผลให้บุคคลที่มีลักษณะความเป็นผู้นำนี้สามารถรวมพลังประสานความคิดของสมาชิกในกลุ่มให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาให้เกิดความก้าวหน้าตามจุดหมายที่ตั้งไว้ ซึ่งภารกิจของผู้นำยังครอบคลุมหน้าที่ของนักบริหาร 4 ประการ (พงษ์พันธ์ พงศ์โสภา, 2542 : 93-97) คือ

1. การวางแผน (Planning) ผู้นำต้องรู้จักและเข้าใจนโยบาย ตลอดจนระเบียบวิธีปฏิบัติงานของหน่วยงาน สามารถที่จะวางแผนงานและการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับนโยบายของหน่วยงานอย่างมีประสิทธิภาพ
2. การจัดองค์การ (Organizing) ผู้นำต้องสามารถกำหนดงาน และแบ่งงานในหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบให้สอดคล้องกับตำแหน่ง และอำนาจหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงานเหล่านั้นอย่างเหมาะสม
3. การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) ผู้นำต้องมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบเกี่ยวกับการคัดเลือกสมาชิกเข้ามาร่วมทีมในหน้าที่ต่างๆ ให้เหมาะสม
4. การอำนวยการ (Directing) ผู้นำต้องสามารถสั่งงาน สื่อข้อความ และจูงใจให้ผู้ที่บังคับบัญชาทำงานให้มีประสิทธิภาพ

1.5 อิทธิพลของผู้นำ

วิธีการที่ใช้วัดผู้นำคือ ดูกระสวนของอิทธิพลของกลุ่ม บทบาทของผู้นำนั้นขึ้นอยู่กับอย่างมากต่อแนวทางของกิจกรรมของกลุ่ม และผู้นำนั้นมักจะเป็นผู้ที่ได้มีการเริ่มในการก่อตั้งโครงสร้างของกลุ่ม ดังนั้นเท่ากับเป็นผู้มีส่วนสร้างทิศทางหรือกระสวนของอิทธิพลของกลุ่ม นพมาศ ธีรเวคิน (2542 : 102-103) ได้แบ่งแยกผู้นำในสถานะสร้างอิทธิพลและอำนาจออกเป็น ผู้นำที่พยายามสร้างอิทธิพล (Attempted Leadership) และผู้นำที่คนยอมรับแล้ว (Accepted Leadership) ซึ่งหมายความว่า ในขั้นแรกผู้ที่จะเป็นผู้นำจะพยายามสร้างกิจกรรมขึ้นมาเพื่อมีอิทธิพลต่อผู้อื่น และขั้นต่อไปคือการได้รับการยอมรับอย่างเต็มที่ อีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำคือ ความสามารถที่จะทำให้ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำ คือ ความสามารถที่จะทำให้จุดมุ่งหมายหรืองานของกลุ่มนั้นได้รับการทำให้ลุล่วงไปด้วยดี

ความเป็นผู้นำนั้นทำให้ได้มีสิทธิพิเศษในการทำอะไรมากกว่าคนอื่นออกไปจาก กฎเกณฑ์มากกว่าผู้อื่น หรือที่เรียกว่า “Idiosyncrasy Credit” สิ่งที่ทำให้ผู้นำได้รับโอกาสที่จะได้ทำสิ่ง

ที่สร้างสรรค์และแหวกแนวได้ ทั้งนี้เพราะผู้นำได้สร้างความไว้วางใจกับพรรคพวกโดยการ ปฏิสัมพันธ์กันในอดีต และผู้นำที่ไม่ทำอะไรเลยก็จะทำให้สถานะตกต่ำ

1.6 ผู้นำตามธรรมชาติ

1.6.1 ความหมายของผู้นำตามธรรมชาติ

มีผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้อย่างกว้างขวางแต่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ สุวิทย์ อิงวรพันธ์ (2544 : 16) กล่าวว่า ผู้นำตามธรรมชาติเป็นบุคคลที่ไม่มีตำแหน่งใดๆ แต่เป็นผู้มีคุณสมบัติที่จะ “นำ” หรือแนะนำให้ความเห็นดีๆ มีประโยชน์ต่อ ชาวบ้านและส่วนรวม

วารวิทย์ อวิรุทธวรกุล (2544 : 23) กล่าวว่า การมีโครงสร้างทางสังคมในแนวราบจะช่วยให้มีกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติที่มีความหลากหลายไปตามกิจกรรม และสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ เช่น พระ พ่อหลวง ขณะเดียวกันในบางชุมชนผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ยังมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการในพื้นที่ด้วย แต่ในหลักการของการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน มักให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำตามธรรมชาติมากกว่า เพราะถือว่าเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริง เช่นเดียวกับ ประเวศ วะสี (2541 : 14-16) ที่กล่าวว่า ในการแต่งตั้งและการเลือกตั้งมักไม่ได้ผู้นำที่แท้จริง เพราะขาดความรู้ที่แท้จริง แต่ในกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ หรือกระบวนการชุมชน ความเป็นผู้นำจะผุดบังเกิด (Emerge) ออกมา ฉะนั้นอย่าไปแต่งตั้งผู้นำ หรือสั่งให้มีการเลือกตั้งประธานกลุ่ม จะทำให้การเกิดความเป็นชุมชนชะงัก แต่ควรส่งเสริมกระบวนการซึ่งต้องใช้เวลา เนื่องจากต้องเกิดมีกระบวนการกลุ่มแล้วจึงจะเกิดผู้นำตามธรรมชาติ สอดคล้องกับการสรุปผลของรายงานการวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบท โดยผ่านองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองของประชาชน” โดย กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530 : 113-114) ที่กล่าวว่า ผู้นำเป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดองค์การ เกณฑ์ที่ชาวบ้านเลือกใช้เวลาแสวงหาผู้นำคือ มีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม สนใจทำงานส่วนรวม และมีจิตใจอยากช่วยเหลือผู้อื่น เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูคำสอนจำนวนมากมักมีโอกาสดำเนินการเลือกเป็นผู้นำ เพราะได้รับการอบรมจิตใจทางด้านศาสนา (แต่ก็มีกรณีขเว้นเช่นกัน) แต่คุณสมบัติด้านคุณธรรมอย่างเดียวกันก็ไม่เพียงพอ ต้องมีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้นำของกลุ่มชาวบ้านมักจะเป็นคนละคนกับผู้นำทางราชการ ในระยะหลังๆ ปรากฏว่าทางราชการมักจะมาเลือกผู้นำจากกลุ่มชาวบ้านเป็นผู้นำในองค์กรพัฒนาของรัฐ และหลังจากนั้นจะมีผู้นำจำนวนมาก

ที่มีความประพฤติก่อเสีย เช่น กินเหล้าเมายา วางตัวเป็นคนใหญ่คนโต สร้างปัญหาให้กับองค์กรเป็นอย่างมาก

เช่นเดียวกับ จานงศ์ จิตรนิรัตน์ (2541 : 28-32) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของผู้นำ และความเป็นไปขององค์กรชาวบ้านที่ระบบชุมชนส่วนใหญ่จะมีการทำงานร่วมกันเป็นคณะ ไม่มีชาวบ้านคนไหนสมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง การมองหาคนดีที่มีดีคนละอย่างมาทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ และสร้างระบบที่ให้สมาชิกตรวจสอบได้จึงมีความจำเป็น

ในชุมชนที่อยู่กันมาตั้งแต่ห้าปีขึ้นไป ชาวบ้านจะรู้จักกันดี โดยเฉพาะผู้นำตามธรรมชาติซึ่งจะมีบทบาทอยู่ในชุมชน ผู้นำเหล่านี้มักจะเป็นผู้นำรุ่นแรกๆ ในระบบใหม่ (กรรมการชุมชน) เพราะเขาจะมีพรรคพวกเพื่อนฝูงที่อุปถัมภ์ค้ำชูกันอยู่ แต่ในระบบกรรมการชุมชนนี้จะมีคนที่ชาวบ้านไว้วางใจอยู่ เมื่อมีการสร้างระบบก็จะเปิดเผยมากขึ้น ถ้ามีระบบที่ดีชาวบ้านจะได้รับรู้รายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับการทำงานของกรรมการ ผู้นำที่ไม่ดีจะค่อยๆ หลุดออกไป การมีระบบที่ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้รายละเอียดต่างๆ ในด้านการเงินและข้อมูลต่างๆ จากภายนอกชุมชนจะเป็นปัจจัยที่จะกลั่นกรองผู้นำให้เหลือแต่ผู้นำที่ชาวบ้านไว้วางใจ เป็นไปในทางเดียวกับ ธวัช มกรพงศ์ (2537 : 93) ที่กล่าวเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำท้องถิ่น ซึ่งจะต้องเป็นผู้นำที่เข้าใจซึ่งถึงชีวิตจิตใจและปัญหาของชาวชนบทที่ยากจนส่วนใหญ่ จะต้องเป็นผู้ที่มีอาชีพและความเป็นอยู่เหมือนกับประชาชนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นของตน โดยเหตุที่ก้านั้น ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการสภาตำบล และคณะกรรมการหมู่บ้านหลายคนมีอาชีพ ฐานะความเป็นอยู่แตกต่างจากลูกบ้านของตน จึงทำให้ผู้นำท้องถิ่นเหล่านี้ไม่สามารถที่จะเป็นตัวแทนอันแท้จริง ซึ่งมีความเห็นใจ เป็นห่วงเป็นใยในชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทที่ยากจนในท้องถิ่นของตน การดำเนินงานตามโครงการเงินผันและโครงการการสร้างงานในชนบทระดับจังหวัด (กสจ.) ได้มีการทูลจริตกันอย่างมากมาย สะท้อนให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่า ผู้นำท้องถิ่นตามรูปแบบนี้มิได้มีจิตใจที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขและร่วมชะตากรรมกับลูกบ้านของตนแต่อย่างใด ผู้นำท้องถิ่นเหล่านี้มีหลายรายที่ไม่แตกต่างกับข้าราชการ กล่าวคือ ไม่ว่าจะการพัฒนาชนบทจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ก็ตาม ก็จะไม่มีผลกระทบสะท้อนต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนแต่ประการใด

อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 28-66) กล่าวว่า ผู้นำตามธรรมชาติ คือ กลไกรูปธรรมในการนำชุมชนไปตามค่านิยมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งแก้ไขและคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์ในชุมชนโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ มีค่านิยมที่ชุมชนยึดถือ และมีทักษะในการจัดการ

ผู้นำตามธรรมชาติจะแสดงบทบาทได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านโครงสร้างและอำนาจรัฐในด้านการเมือง หากมีการรวมศูนย์ในส่วนกลางมาก หรือมีการแทรกแซงจากอำนาจภายนอกมาก ก็จะบั่นทอนอำนาจของกลุ่มผู้นำชุมชนลงไป แต่จะมากหรือน้อยขึ้นกับปัจจัยประกอบอื่นๆ ภายในชุมชนแต่ละแห่งด้วย เช่น ระดับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หากชุมชนพึ่งตนเองได้มาก อำนาจการจัดการของกลุ่มผู้นำชุมชนก็มีอิสระมาก นอกจากนี้ความเข้มแข็งของค่านิยม ประสิทธิภาพของกระบวนการศึกษาเพื่อชุมชน ระบบความสัมพันธ์ และระดับปฏิสัมพันธ์ ก็เป็นปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของกลุ่มผู้นำชุมชนด้วย

แม้ผู้นำตามธรรมชาติจะมีความสามารถและทักษะที่แตกต่างกัน แต่จะต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานตามค่านิยมของชุมชน คือ มีคุณธรรม เนื่องจากชุมชนยอมรับให้คุณธรรมเป็นแหล่งกำเนิดหรือฐานแห่งอำนาจ มากกว่าความรู้และความร่ำรวย ดังนั้น ผู้มีอำนาจในการนำชุมชนจึงมักเป็นผู้นำทางศาสนา เช่น พระ อิมาม เป็นต้น แม้ในบางชุมชนอาจจะถือผู้สูงอายุหรือผู้มีความรู้ให้เป็นผู้นำ แต่ในความเป็นจริงคือ ผู้สูงอายุหรือผู้มีความรู้นั้นมักเป็นบุคคลที่แสดงตนให้ชุมชนมั่นใจแล้วว่ามีความรู้ มีใช่เป็นเพียงผู้อาวุโสหรือมีความรู้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

วิธีการทำงานของกลุ่มผู้นำ ไม่ว่าจะในด้านการบริหาร นิติบัญญัติ ตุลาการ อยู่ในลักษณะของการปรึกษาหารือ แสวงหาความร่วมมือและแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างอะลุ้มอล่วย คำนึงถึงความสัมพันธ์ของบุคคล คุณธรรม มากกว่าการใช้อำนาจเพียงอย่างเดียว หรือในกรณีที่จะต้องใช้อำนาจเพื่อกำหนดข้อบัญญัติของชุมชนหรือเพื่อการอื่นๆ ก็จะเกิดขึ้นด้วยการสนับสนุนและความเข้าใจของสมาชิกส่วนใหญ่ มิใช่การใช้อำนาจสั่งการแต่เพียงฝ่ายเดียว

ผู้นำตามธรรมชาติเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลทำให้ชุมชนอ่อนแอ ปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบให้กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่เคยมีบทบาทนำชุมชน ถูกจำกัดโอกาสและบทบาทหน้าที่ไปอย่างมาก บทบาทได้กลายเป็นของข้าราชการในท้องถิ่นและผู้นำที่เป็นทางการ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยด้านผู้นำนี้ทำให้ชุมชนอ่อนแอ เนื่องจาก

1. กลุ่มผู้นำใหม่ไม่สามารถแสดงบทบาทตอบสนองการพัฒนาภายในชุมชน เนื่องจากต้องแสดงบทบาทในฐานะตัวแทนผลประโยชน์ของโครงสร้างด้านบน (รัฐและธุรกิจ) มากกว่า โดยเฉพาะถ้ากลุ่มผู้นำนั้นสยบยอมกับค่านิยมเจ้าขุนมูลนาย (เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับการสัมพันธ์อำนาจรัฐ หรือมาจากการแต่งตั้ง) หรือมีผลประโยชน์ร่วมด้วยกับกลุ่มข้าราชการธุรกิจการเมือง (ซึ่งโดยมากจะเป็นผลประโยชน์ในทางมิชอบ หรือเป็นผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มตนเอง) การที่ชุมชนขาดกลุ่มผู้นำที่จะทำงานเพื่อตอบสนองปัญหาและความต้องการของชุมชน

เหมือนที่เคยมี ทำให้ชุมชนอ่อนแอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าในชุมชนนั้นไม่มีผู้นำ หรือองค์กรชาวบ้านตามธรรมชาติ ชุมชนก็จะยิ่งอ่อนแอลง

2. การเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้นำ ทำให้ชุมชนขาดกลไกสำคัญในการเชื่อมประสานความร่วมมือ เพื่อการจัดการกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะในการแก้ไขและป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือมากระทบชุมชน เนื่องจากปัญหาต่างๆ นี้จะแก้ไขป้องกันให้ได้ผลจะต้องอาศัยความร่วมมือของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ด้วยความสมัครใจ ความเข้าใจ โดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงสังคม และการเชื่อมประสานความคิด ความเข้าใจ และการริเริ่มของผู้นำ เมื่อชุมชนขาดผู้นำที่จะทำหน้าที่ตรงนี้ การแก้ไขปัญหาของชุมชนจึงมักจะไม่ได้ผล เพราะขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในขณะที่กลุ่มผู้นำใหม่ก็มักจะทำตามหน้าที่หรือคำสั่งอย่างฉาบฉวย ไม่ก่อผลในการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจังและชาวบ้านไม่ศรัทธาเชื่อมั่น จึงทำให้ชุมชนขาดพลังในการแก้ไขปัญหาของตนเอง และปล่อยให้ปัญหาสะสมพอกพูน สร้างความอ่อนแอให้แก่มุมชนมากขึ้นเป็นลำดับ

3. ชุมชนขาดบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่จะทำหน้าที่รักษาระบบคุณค่าของชุมชน และขาดตัวอย่างด้านคุณธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ การเสียสละ และคุณธรรมในด้านอื่นๆ ดังเช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติเดิมเคยเป็นตัวอย่างให้แก่สมาชิกชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนในชุมชน เมื่อชุมชนขาดแคลนผู้นำในลักษณะเดิมซึ่งทำหน้าที่เป็นพลังนำด้านจริยธรรมชุมชน ย่อมทำให้ชุมชนอ่อนแอ

การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มผู้นำจากเดิม จึงมีผลกระทบโดยตรงที่ทำให้ชุมชนอ่อนแอ เพราะทำให้ชุมชนขาดกลไกในการรักษาผลประโยชน์และแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งขาดพลังผลักดันทางจริยธรรมด้วย

สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน (2543 : 84) กล่าวถึงผู้นำตามธรรมชาติมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการส่วนหนึ่งเคยเป็นผู้นำตามธรรมชาติมาก่อน ต่อมาได้รับการคัดเลือกเป็นผู้นำที่เป็นทางการ ผลจากการวิจัยในทุกพื้นที่วิจัย การมีผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพจะเป็นตัวเสริมให้การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนได้รวดเร็วขึ้น ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมกลุ่มในการพัฒนา จึงควรต้องค้นหาหรือสร้างผู้นำตามธรรมชาติให้ได้มากที่สุด

จากข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้นำตามธรรมชาติ คือ ผู้นำชุมชน หรือผู้นำท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้มีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการ แต่ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้านในฐานะแกนนำในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ซึ่งมีคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นผู้มีความสามารถ เป็นแบบอย่างให้กับชุมชน ทำงานจนเป็นที่ประจักษ์แก่คนในชุมชนและสังคมภายนอก

1.6.2 ประเภทของผู้นำตามธรรมชาติ

ผู้นำคนหนึ่งๆ สามารถจัดอยู่ได้ในหลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะของการผสมผสานอยู่ในบุคคลเดียวกัน เช่น เป็นผู้นำทางความคิด การปฏิบัติ และการเผยแพร่รวมอยู่ในบุคคลเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การจัดประเภทของผู้นำสามารถจัดได้ (สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อุยตระกูล และชิน ศรีสวัสดิ์, 2537 : 23-42) ดังต่อไปนี้

1. ผู้นำทางความคิด

1.1 พัฒนาค้นแล้วพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากรู้ตนเอง จงนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา

1.2 การพึ่งตนเองทางการเกษตร ด้วยการทำเกษตรผสมผสาน มีความรู้ทางธุรกิจในการซื้อขาย การจัดการ และมีการออมทรัพย์

1.3 การวิเคราะห์ชุมชน และทางเลือกในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง แบ่งกลุ่มชาวบ้านให้ชัดเจน

1.4 วิเคราะห์ศักยภาพกลุ่มคนจน กระบวนการวิเคราะห์ระบบชนบททำให้แยกแยะกลุ่มคนในหมู่บ้านได้ การคัดเลือกเกษตรกรรายย่อยที่ยากจน และส่งเสริมให้พวกเขา รวมกลุ่ม และกระตุ้น ผู้นำจึงเกิดขึ้น ได้รับการยอมรับ และกลายเป็นผู้นำกลุ่มขึ้นมา

1.5 การจัดการศึกษาเพื่อชุมชน โดยมีกิจกรรมที่ร่วมมือกับครู ผู้ปกครอง และนักเรียนอย่างใกล้ชิด มีครูร่วมนำชาวบ้านแก้ปัญหา กับชุมชนและทำกิจกรรมกับผู้นำ

2. ผู้นำทางด้านศีลธรรม มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เริ่มต้นจากการเทศน์ การสอนกรรมฐาน การลดละอบายมุข และประยุกต์กับงานพัฒนา มีการเลือกผู้นำชาวบ้านที่มีคุณธรรมด้านศีลธรรมดำเนินกิจกรรมพัฒนา ทำให้เป็นที่เชื่อถือมากขึ้น

3. ผู้นำทางด้านอาชีพ เทคนิค การปฏิบัติ แยกได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทผู้นำที่เน้นหนักกิจกรรมเฉพาะด้าน ได้แก่ กิจกรรมเกษตรแบบผสมผสาน กิจกรรมปศุสัตว์ กิจกรรมหม่อนไหม และผู้นำที่มีกระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน คือ มีความสัมพันธ์กับชุมชน เน้นให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหา ร่วมกันคิดร่วมกัน

4. ผู้นำทางการพูด การพูดแบบกระตุ้นเร่งเร้าทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติ และการพูดในสิ่งที่ตัวทำ

5. ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยการพยายามนำแผนงานและกิจกรรมเข้าสู่หน่วยงานราชการได้

6. ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน การได้รับการสนับสนุนทุนจากสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และแหล่งทุนจากต่างประเทศ ทำให้เห็นว่าผู้นำเหล่านี้มีบารมีและความสามารถในการประสานทรัพยากรลงสู่ชุมชน

1.6.3 คุณลักษณะของผู้นำตามธรรมชาติ

ประเวศ วะสี (2541 : 14-16) ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้นำตามธรรมชาติว่า

1. เป็นคนฉลาด
2. เป็นคนเห็นแก่ส่วนรวม
3. เป็นคนที่สื่อสารกับคนอื่นรู้เรื่อง สื่อสารได้ดี
4. เป็นที่ยอมรับ

ซึ่งแนวคิดข้างต้นสอดคล้องกับความคิดเห็นของ ไพศาล กิจเพชร (2544 : 26-27) ซึ่งเห็นว่า โดยปกติผู้นำตามธรรมชาติจะมีลักษณะฉลาด เป็นคนเห็นแก่ส่วนรวม เป็นคนที่ติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นรู้เรื่อง เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่ม

ความฉลาดเกิดจากการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทำเรื่องในตัวเองและนอกตัวเองอย่างเชื่อมโยงกัน คนส่วนใหญ่จะติดขัดทางปัญญา เพราะการมีทฤษฎีแบบแยกส่วนและคิดแบบแยกส่วน จึงควรที่จะสนใจและพยายามทำความเข้าใจเรื่องการเรียนรู้ที่จะทำให้เกิดปัญญา

ความเป็นคนเห็นแก่ส่วนรวม การเป็นคนเห็นแก่ส่วนรวมเป็นคุณสมบัติในภาวะผู้นำ เพราะการเห็นแก่ตัวเป็นที่รังเกียจของคนเรา จึงได้เห็นคนฉลาดมากๆ แต่เห็นแก่ตัวทำให้ปราศจากสถานะของผู้นำอย่างน่าเสียดาย

เป็นคนติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นรู้เรื่อง กล่าวคือ การนี้ถึงผู้ฟังว่าพูดอย่างไร เขาจึงจะเข้าใจ พูดอะไรก่อนหลัง พูดมากน้อยเท่าใด

1.6.4 บทบาทของผู้นำตามธรรมชาติ

บทบาทของผู้นำในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเจาะจงถึงบทบาทความเป็นผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน ว่ามีบทบาทและความสำคัญอย่างไรในชุมชน ดังนี้คือ

ปริญญา ดันสกุล (2543 : 22) กล่าวว่า ผู้นำตามธรรมชาติเป็นบทบาทส่วนตัวของ มนุษย์ที่เกิดจากจิตสำนึกรับผิชอบในความสำเร็จของหมู่คณะ แล้วขับเคลื่อนพลังอำนาจในตนเองออกมาเป็นความคิด ข้อเสนอแนะ หรือการกระทำใดๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะในยามที่ทุกคนต้องการความช่วยเหลือ

นอกจากนั้น บทบาทการเป็นผู้นำตามธรรมชาติอาจเกิดจากอุปนิสัยส่วนตัวทางสังคมของมนุษย์คนนั้นๆ ที่เป็นธรรมชาติของตนเอง ในการขอแสดงออกต่อหมู่คณะหรือไม่ก็ตาม ก็จัดเป็นผู้นำตามธรรมชาติได้เช่นเดียวกัน บทบาทผู้นำตามธรรมชาติ มีดังนี้

1. มีความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมต่อหมู่คณะเสมอ
2. เป็นคนช่างคิด ช่างฝันตลอดเวลา
3. เป็นคนกล้าแสดงออกทางความคิดและการกระทำ
4. เป็นคนมีปฏิภาณและไหวพริบดี
5. เป็นคนมีความคล่องแคล่ว่องไว ในทุกๆ สถานการณ์

จากการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำชุมชนและโครงสร้างอำนาจ โดยปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 251-252) ทำให้ปรากฏภาพที่ชัดเจนว่า ตัวผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา โดยสามารถแบ่งได้เป็น

1. บทบาทภายนอก หมายถึง บทบาทในการประสานภายนอกชุมชน คือ การศึกษาแนะนำเอาความรู้ใหม่ๆ โครงการใหม่ๆ มาเสนอแนะให้ชาวบ้าน เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ภายนอกและบุคคลภายนอก เพื่อดึงความช่วยเหลือเข้ามาสู่ชุมชน

2. บทบาทภายใน หมายถึง บทบาทในการประสานภายในชุมชน คือ การชักจูงชาวบ้านให้มาร่วมมือกันในการทำงานพัฒนาหมู่บ้าน การสร้างสาธารณประโยชน์ การรับผิดชอบในหมู่บ้านและทำงานร่วมกับชาวบ้าน เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวบ้านทั้งในด้านความประพฤติส่วนตัว และการทำงานแนะนำตักเตือนชาวบ้านทำความดี

จากการศึกษาของสัมพันธ์ เตชะอริก, ปรีชา อุตระภูฏ และชื่น ศรีสวัสดิ์ (2537 : 46) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ศักยภาพผู้นำและเครือข่ายของผู้นำท้องถิ่น” ได้วิจัยเกี่ยวกับลักษณะและปัจจัยของผู้นำชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน ซึ่งผู้นำแต่ละคนจะมีบุคลิกภาพเฉพาะตัวแตกต่างกันไปจากชาวบ้านอื่นๆ โดยเฉพาะในเรื่องต่อไปนี้

1. ความรู้ความสามารถพิเศษของผู้นำ เช่น เป็นผู้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา เป็นผู้มีความรู้ในการทำเกษตรแบบผสมผสาน

2. ความมุ่งมั่น จริงใจ และการทำงานด้วยความเสียสละของผู้นำ ลักษณะพิเศษอีกข้อหนึ่งของผู้นำที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับได้อย่างเต็มใจ ได้แก่ ความมุ่งมั่น จริงใจ และความเสียสละเพื่อประโยชน์ของชาวบ้านอย่างแท้จริงของผู้นำ

3. ความเหมาะสมสอดคล้องของกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน แม้ผู้นำจะมีความรู้ความสามารถสูง และมีความเสียสละจริงใจในการทำงานขนาดไหนก็ตาม แต่

ถ้าหากกิจกรรมที่ผู้นำแต่ละคนนำลงไปสู่ชุมชนไม่เหมาะสมสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้ว ก็เป็นการยากอยู่ไม่น้อยที่ชาวบ้านจะให้การยอมรับ ดังนั้นกิจกรรมที่ผู้นำทำลงไปนั้น ต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับปัญหาความต้องการของชุมชน และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้จริง

4. การยอมรับของบุคคลภายนอก การที่บุคคลหรือองค์กรภายนอกให้การยอมรับผู้นำในชุมชน เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนหันมามองผู้นำในหมู่บ้านของตัวเอง และในที่สุดก็ยอมรับผู้นำก่อนแล้วคนภายนอกจึงยอมรับในภายหลัง

5. บุคลิกภาพของผู้นำ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้นำได้รับการยอมรับจากชุมชน กล่าวคือ ผู้นำส่วนใหญ่จะมีบุคลิกภาพที่เด่นๆ ดังนี้

5.1 ให้ความสนใจใฝ่รู้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองอยู่เสมอ วิธีการศึกษาด้วยตนเองนั้น อาจเป็นการสังเกตสิ่งที่คุณเองพบเห็น แล้วจดจำมาทดลอง ปฏิบัติ หรือผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จัดกลุ่มพูดคุยสนทนา หลังจากผ่านการไปศึกษาดูงานภายนอกชุมชน เมื่อได้ศึกษาแล้วก็นำมาเผยแพร่ และทดลองทำในชุมชนของตนเอง

5.2 กล้าทดลองทำสิ่งใหม่ๆ เรียนรู้ลองผิดลองถูก ช่วงแรกอาจไม่ได้รับการยอมรับ ความกล้าทดลองทำในสิ่งใหม่ๆ เมื่อพบอุปสรรคไม่ย่อท้อ มุ่งมั่นต่อสู้อุปสรรคจนประสบผลสำเร็จในที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่ากิจกรรมที่ถือว่าเป็นสิ่งใหม่ๆ ที่ผู้นำได้ทดลองทำขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนนั้น มีหลายกิจกรรมที่เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเคยทำมาแล้วในอดีต หากแต่ในปัจจุบันละเลยหรือเลิกไป และเป็นสิ่งที่ผู้นำได้พัฒนาขึ้นมาใหม่จากพื้นฐานเดิมทางวัฒนธรรมชุมชน

5.3 เป็นคนช่างคิด ช่างทำ ช่างสังเกตจดจำ ทำให้สามารถสรุปบทเรียนได้เร็ว รับรู้และแยกแยะข้อมูลได้ดี มีความสามารถในการวิเคราะห์และแก้ไขข้อผิดพลาดได้หากเกิดการผิดพลาดขึ้น

5.4 มีความเป็นตัวของตัวเอง รวมทั้งความสามารถในการประสานงานบุคคล องค์กร และสถาบันต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อระดมทรัพยากรมาแก้ปัญหาของชุมชน

5.5 จากบุคลิกภาพที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ผู้นำมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ มีความเข้าใจชุมชนของตนเองและสังคมภายนอกชุมชน จนสามารถวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาของชุมชนและสาเหตุของปัญหาได้ รวมทั้งสามารถประสานและเสนอทางออกในการแก้ปัญหาแก่ชาวบ้านในชุมชนของตนเอง หรือชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ได้

ปัจจัยที่ทำให้ผู้นำมีบทบาทเป็นผู้นำ ได้แก่

1. ปัจจัยทางครอบครัว ได้แก่ ปัจจัยทั้งทางครอบครัวเดิมและครอบครัวใหม่ ครอบครัวเดิม คือ ครอบครัวของพ่อแม่ในขณะที่ผู้นำยังอยู่ในวัยเยาว์ ด้วยการอบรมสั่งสอน การได้เห็นอุดมการณ์ของพ่อแม่ การมีโอกาสได้พบประสบการณ์ที่พิเศษเพราะปัจจัยทางครอบครัว เช่น การเป็นลูกของผู้นำชุมชนมาก่อน สิ่งเหล่านี้คือประสบการณ์ในวัยเด็กที่มีส่วนหล่อหลอมผู้นำให้มีอุดมการณ์ ประสบการณ์ และบุคลิกภาพที่เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำ นอกจากนี้ ครอบครัวใหม่ ได้แก่ ครอบครัวปัจจุบันของผู้นำที่ภายหลังได้แต่งงานและแยกครอบครัวออกมา คู่ชีวิตของผู้นำในปัจจุบัน มีส่วนอย่างสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้นำได้แสดงบทบาทในการนำอย่างดีขึ้น เพราะคู่ชีวิตของผู้นำมีความเข้าใจในตัวผู้นำ ไว้วางใจ และสนับสนุนส่งเสริมผู้นำ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

2. ปัจจัยภายในชุมชน ปัจจัยภายในชุมชนที่มีส่วนทำให้ผู้นำได้มีโอกาสแสดงบทบาทการนำ คือ วิกฤตการณ์ของชุมชน ชุมชนประสบปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาความเดือดร้อนทางการดำรงชีพของชาวบ้าน ซึ่งมักเกี่ยวพันกับลักษณะทางกายภาพและลักษณะสังคม เศรษฐกิจของชุมชน ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ภายในชุมชนย่อมมีปัญหาคความขัดแย้งกันอยู่ เพียงแต่จะรุนแรงแค่ไหนขึ้นอยู่กับระดับความขัดแย้ง สาเหตุของความขัดแย้งอาจเนื่องมาจากการแบ่งสรรทรัพยากรของชุมชน หรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรือผลประโยชน์ทางการเมืองภายในชุมชนก็ได้

สำนักทางการเมืองของชาวบ้านในชุมชนที่ผู้นำมีบทบาท บางหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านเคยมีประสบการณ์ต่อสู้ทางการเมืองมาก่อน ทำให้สำนักทางการเมืองของชาวบ้านได้รับการยกระดับสูงกว่าชาวบ้านในเขตอื่นๆ

3. ปัจจัยภายนอกชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชนมีความสำคัญที่มีส่วนส่งเสริมให้ผู้นำได้แสดงบทบาทของผู้นำ

3.1 นโยบายของรัฐบาล นับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาชนบท โดยกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนโยบายดังกล่าวผ่านมาทางเจ้าหน้าที่รัฐ

3.2 การสนับสนุนขององค์กรเอกชน ซึ่งเป็นความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้นำมีโอกาสแสดงศักยภาพของตนเองออกมา ความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนมักเป็นการประสานงานของผู้นำเอง ในการดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามายังชุมชนของตน ทรัพยากรนั้นอาจเป็นเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ เทคนิค หรือความคิดในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน

3.3 สถาบันการศึกษาท้องถิ่น จะมีส่วนช่วยส่งเสริมทั้งในทางตรงและทางอ้อม

3.4 กระแสเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากผู้นำ ได้แก่

1. ความคิดและแนวทางในการแก้ปัญหา สิ่งที่ปรากฏในชุมชนที่ผู้นำทำงานอยู่อย่างเห็นได้ชัด คือ ชาวบ้านได้มีความคิดความอ่านในการแสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหาให้กับตนเองของหมู่บ้าน ได้มีการประชุมวิเคราะห์ปัญหาและหาทางเลือกร่วมกัน บางชุมชนได้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ปัญหา

2. ความรู้ในเชิงเทคนิคในการประกอบอาชีพ นอกจากชาวบ้านจะได้ร่วมรู้ความคิด และแนวทางในการแก้ปัญหาหลัก ยังได้รับการเรียนรู้และประสบการณ์ในเชิงเทคนิคโดยผ่านกระบวนการฝึกอบรม สัมมนา ศึกษาดูงาน และการปฏิบัติจริงในชุมชน

3. การได้รับผลในทางเศรษฐกิจ ในการทำงานผู้นำจะมีส่วนในการช่วยเหลือชาวบ้านในทางเศรษฐกิจ โดยสามารถบรรเทาปัญหาบางอย่างให้ลดความรุนแรงลงได้ เช่น ปัญหาหนี้สิน การได้รับความช่วยเหลือในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า นอกจากผู้นำจะได้ออกหาทางแก้ปัญหาในระยะยาวให้กับชาวบ้านแล้ว ยังมีปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นโดยปัจจุบัน ท้นค่วนที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขโดยเร็ว

4. การได้รับความช่วยเหลือในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า นอกจากผู้นำจะได้ออกหาทางแก้ปัญหาในระยะยาวให้กับชาวบ้านแล้ว ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นโดยปัจจุบัน ท้นค่วน ที่จำเป็นต้องได้รับการเยียวยาโดยเร็ว ผู้นำก็ไม่ได้ละเว้น และถือว่าเป็นภาระหน้าที่ที่ผู้นำจะต้องรับผิดชอบเช่นกัน

ภาวการณ์นำของผู้นำชุมชน วิรุฒิ เสนาคำ (2540 : 25-26) แสดงความคิดเห็นว่า ภาวการณ์นำของผู้นำชุมชนมิได้เป็นการมองหาผู้นำที่โดดเด่น หรือผู้กระทำการสำคัญ ของชุมชน ทั้งนี้เพราะทั้งชุมชนที่อ่อนแอและชุมชนที่ชีวิตเฟื่องฟูต่างก็มีผู้นำที่มีศักยภาพ ลักษณะเด่นของชุมชนมิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่นในชุมชนที่ชีวิตสาธารณะเบ่งบาน ชุมชนเต็มไปด้วย “ภาวการณ์นำ” ที่แต่ละคนสามารถจะริเริ่มนำในสิ่งที่สร้างสรรค์ ผู้นำมิได้มีไว้เพื่อทำหน้าที่เป็นคนปิดประตู แต่เป็นคนเปิดประตูให้การเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนอย่างมากสิ้น และไม่ผูกขาดการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ผู้นำของชุมชนอ่อนแอและชุมชนที่ชีวิตเฟื่องฟูมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ผู้นำในประเภทแรกคอยแต่ปกป้องสถานะของตนเอง และควบคุมการกระทำและไม่กระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด ส่วนผู้นำในชุมชนประเภทหลังพร้อมเสมอที่จะปล่อยให้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า และเป็นผู้นำที่มี

วิสัยทัศน์กว้างและไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชน ไม่รีบร้อนในการแก้ปัญหา เพื่อกระตุ้นให้ ปัญญาใหม่ก่อเกิดและเป็นผู้พร้อมเรียนรู้จากความล้มเหลวอย่างไม่ยอมจำนน ผู้นำจะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตาม แต่เป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและทำประโยชน์เพื่อชุมชน

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

2.1 ความหมายของชุมชน

คำว่า “ชุมชน” มีผู้ให้ความหมายไว้มากมายที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คือ

วีระวิทย์ วิวัฒนวานิช (2542 : 27) ได้ให้ความหมายคำว่าชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็กอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน

ประเวศ วะสี (2541 : 17) อธิบายว่า ชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาเกี่ยวข้อง มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางอย่างจะเรื่องใดก็ได้แล้วแต่ และมีการจัดการ

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 3) ให้ความหมายว่า ชุมชนประกอบไปด้วย ระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบ การเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีด้านต่างๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสำคัญต่อกันและระหว่างกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มีความเชื่อมโยงชนิดที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

2.2 ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544 : 18) ได้ให้ความหมายของชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้การจัดการ และการแก้ไขปัญหา ร่วมกันของคนในชุมชนแล้ว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ตลอดจนมีผลกระทบต่อภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดย

จะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่าย หรืออื่นๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่นๆ ในสังคมด้วย

หลักการสร้างเสริมความเข้มแข็งแก่ชุมชนนั้น ต้องเป็นการเสริมสร้างโอกาสให้ชุมชนได้แสดงพลัง และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน และชุมชนที่จะทำเช่นนั้นได้ต้องเป็นชุมชนที่ผ่านการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน (สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติ เรื่องการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระดับเขตในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤติ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2542 ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพมหานคร)

2.3 ลักษณะและองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

จากการดำเนินงานเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคีการพัฒนาต่างๆ คณะอนุกรรมการภายใต้คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความเห็นชอบกรอบลักษณะและองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544 : 19-21) ดังนี้

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง มีดังนี้

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้แก่สมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วม มีความโปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้
3. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนด วิสัยทัศน์ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน
4. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
5. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วย การพัฒนาทุกด้านของชุมชนที่มุ่งการพึ่ง ตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน
6. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

7. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอื่นๆ ท้องถิ่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งจะประกอบด้วย

1. มีบุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวด้วยประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก

3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน

4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ

5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ

6. มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบ และติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ

7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

8. มีการจัดการบริหารงานกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี

9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

ชำนาญ วัฒนศิริ (2542 : 18) กล่าวถึงชุมชนเข้มแข็งว่า เป็นชุมชนที่มีองค์ประกอบ 4 ประการ ซึ่งต้องมีอยู่อย่างชัดเจนและมีคุณภาพ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มคนมีวัตถุประสงค์ร่วมกันชัดเจน หรือที่เข้าใจกันว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

2. กลุ่มคนมีความเอื้ออาทรต่อกันและกันสูง

3. กลุ่มคนมีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการกระทำ (กิจกรรม) ร่วมกันสูง สม่่าเสมอต่อเนื่อง เหนียวแน่น เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

4. มีการเรียนรู้ร่วมกันตลอดเวลา มีการค้นพบ และสะสมองค์ความรู้ในการพัฒนา และแก้ไขปัญหาอยู่ตลอดเวลา เป็นต้น

สรุปความว่า ชุมชนจะมีความเข้มแข็งได้ก็ด้วยการคิด ทำให้เกิด หรือทำให้มีองค์ประกอบ 4 ประการ ข้างต้นนั้นเกิดขึ้นอย่างมีคุณภาพ ซึ่งมีข้อสังเกต 2 ประการ คือ

1. คนจำนวนมากหากมารวมกันโดยไม่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันอย่างแท้จริง ไม่ทำอะไรร่วมกันจะไม่เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อกัน ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกันก็ไม่มีทางที่จะมีพลังที่จะแก้ปัญหาใดๆ ได้

2. หลังการเกิด “ชุมชน” หรือ ประชาคมที่มีคุณภาพ (เข้มแข็ง) และก็จะมีความสมบัติอื่นเกิดขึ้นมา คือ ความมีจิตวิญญาณ ผู้นำตามธรรมชาติ และการจัดการของชุมชน ซึ่งจะเกิดขึ้นจากกระบวนการของการร่วมคิดร่วมทำเท่านั้น ไม่ใช่เกิดจากการแต่งตั้งหรือจัดตั้ง

วิบูลย์ เข็มเฉลิม (2540 : 35-36) กล่าวถึง แนวทางการพัฒนาตนเองที่เรียกว่า ชุมชนยั่งยืนของชุมชนเกิดจาก

1. ความคิดที่มาจาก การสรุปประสบการณ์ การวิเคราะห์และเลือกสรรด้วยตัวชาวบ้านเอง

2. เพราะผ่านการปฏิบัติมาแล้ว การปฏิบัติที่ทำให้ผลอย่างต่อเนื่อง คือ การยืนยันที่ดีที่สุดว่าเป็นทางเลือกที่เหมาะสม สอดคล้องกับสังคมหมู่บ้านของพวกเขา

3. เพราะหมู่บ้านอื่นนำแนวคิดไปปฏิบัติอย่างได้ผลเช่นเดียวกัน จึงไม่ใช่ทางเลือกเฉพาะพื้นที่เฉพาะหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเพียงหมู่บ้านเดียว แต่เป็นทางเลือกของหมู่บ้านไทยทั่วประเทศรวมกลุ่มกัน

2.4 การพัฒนาเป็นชุมชนเข้มแข็ง

ศักราช ฟ้าขาว (2545 : 24-26) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างความเข้มแข็งในชุมชน อันได้แก่

1. การเข้าใจตนเอง เริ่มจากการเข้าใจตนเองจะสามารถแก้ปัญหาได้ โดยวิธีใช้ความรู้สึกผิชอบชั่วดี ด้วยความเข้าใจในสรรพสิ่งของโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลา ปัญหาต่างๆ ถ้าหากเข้าใจสิ่งที่ทำให้เกิดหรือเป็นปัจจัย แล้วใช้ความคิดอย่างแยกคายในการแก้ปัญหา จะทำให้ปมเงื่อนต่างๆ คลายลงได้ เช่น เรารู้ว่าถ้าได้สิ่งที่เราต้องการแล้วเกิด ปัญหาเรื่องหนี้สิน เรากิ่งดหรือเว้นจากสิ่งนั้น

2. การรวมตัวกันของชุมชน คนไทยมีนิสัยรักอิสระ มีความเป็นอัตตาสูงใน ตัวตน เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ระบบการทำงานร่วมกันหรือเป็นทีมอ่อนด้อยลง เป็นอุปสรรคในการเข้าถึงเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในภาพรวมได้ยาก การรวมตัวของชุมชนในรูปกลุ่ม ชมรม กลุ่ม จะช่วยให้เข้าถึงปัญหาและวิธีแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ดีกว่าการแยกกันคิด แยกกันทำ เพราะขาดพลังที่จะรู้หรือแก้ปัญหาที่มีความซับซ้อนนั้นได้ การรวมกลุ่มที่ดีต้องมีการจัดโครงสร้างของกลุ่มที่ดีด้วย มีผู้นำ มีเลขานุการ มีเหรียญิก ประการสำคัญคือ ผู้นำสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามลักษณะของการแก้

ปัญหาหนึ่งๆ หรือสถานการณ์หนึ่งๆ การรวมตัวหรือรวมกลุ่มอย่างเป็นปึกแผ่นจะช่วยในการแก้ปัญหา เช่น แก้ปัญหาอบายมุขต่างๆ ในชุมชน โดยไม่ต้องรอรอทางราชการเข้ามาแก้ปัญหา

3. การสร้างเครือข่ายของชุมชน การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังของชุมชนในการสร้างและริเริ่มต่อกิจกรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แต่หากขาดการเชื่อมโยงกับเครือข่ายทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนแล้ว จะทำให้กลุ่มอ่อนแอไม่เข้มแข็งมากนัก ในชุมชนต่างๆ มีภูมิปัญญาอยู่มากทั้งทางภาคราชการ เอกชน และภูมิปัญญาพื้นบ้าน ถ้าหากนำภูมิปัญญาเหล่านั้นมาใช้หรือบูรณาการอย่างเป็นระบบแล้ว จะทำให้กิจกรรมในชุมชนขับเคลื่อนได้อย่างมีพลัง และแก้ปัญหาอย่างเป็นองค์รวมได้

การดูงานในชุมชนอื่นๆ จะช่วยให้เกิดพลังความคิดสร้างสรรค์ได้ ไม่ได้ หมายถึง ต้องลอกแบบ แอบเอาความคิดเห็นของชุมชนอื่นมาเป็นบรรทัดฐานอยู่ตลอดเวลา อย่างน้อยเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นกันและกันระหว่างชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาและสร้างกระบวนการคิดใหม่ให้กับคนในชุมชน จะเกิดความคิดแบบเชื่อมโยงกันและกัน มีความเอื้ออาทรกัน มีความคิดที่จะช่วยเหลือกันมากขึ้น และที่สำคัญคือชุมชนต่างๆ จะมีการ เรียนรู้ร่วมกัน

4. การเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ระหว่างชุมชนระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและภูมิปัญญาต่างๆ ของคนในชุมชน จะสร้างจิตสำนึกรับผิดชอบ ซึ่งเป็นพื้นฐาน เป็นการพัฒนามนพื้นฐานของการเรียนรู้ร่วมกัน รัฐต้องมีความอดทนต่อภูมิปัญญาชาวบ้าน ประสบการณ์แบบเบ็ดเสร็จของรัฐต้องไม่นำมาใช้หรือลงมือทำให้ชาวบ้านเสียเอง หรือคนของรัฐต้องไม่ชี้นำความคิดแก้ปัญหาให้ชุมชน เพราะชุมชนจะไม่สามารถคิดและแก้ปัญหาด้วยภูมิปัญญาของตนเองได้ การพึ่งพาตนเองของชุมชนจะไม่เกิดขึ้น

5. การรู้จักรากเหง้าของตนเอง รากเหง้าของชุมชนในสังคมไทย คือ วิถีชีวิตแบบพึ่งพาเกษตรกรรม มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อทางพุทธศาสนา มีภูมิปัญญาพื้นบ้านสาขาต่างๆ ปัญหาที่เกิดจากชุมชนไม่รู้รากเหง้าของตนเอง ทำให้เกิดปัญหาทางวัฒนธรรม เบี่ยงเบนของคนในชุมชน ทำให้รับชะงะทางวัฒนธรรมโดยง่าย เพราะขาดความสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งที่มีอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมไทยที่มีคุณค่าแก่การสืบทอดจรรโลงรักษา หากคนในชุมชนสามารถนำเอาขอบเขตของวัฒนธรรม หรือรากเหง้าของชุมชนมาปรับให้สอดคล้องกลมกลืนกับสภาพปัจจุบันอย่างสมดุล จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน พร้อมทั้งจะเผชิญกับสถานการณ์ และปัญหาใหม่ๆ ได้

กิ่งแก้ว อินทวงศ์ (2542 : 22) ได้ทำการระดมความคิดผู้เข้าฝึกอบรมหลักสูตรการเป็นนักวิชาการพัฒนาชุมชนถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ได้ข้อสรุปที่ค่อนข้างสอดคล้อง

กับการคิดค้นของกลุ่มนักวิชาการในเวทีประชาคมแผน 8 โดยการนำของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ถึง สิ่งที่จะสะท้อนถึงความเข้มแข็งของชุมชนว่าน่าจะประกอบไปด้วย พลังสร้างสรรค์ภายในชุมชน 5 ประการ คือ พลังคน พลังทุน พลังธุรกิจ พลังเอื้ออาทร และพลังการเรียนรู้ กล่าวคือ

1. ชุมชนมีผู้นำที่มีความสามารถเป็นผู้นำทางธรรมชาติ มิใช่ผู้นำทางอำนาจ
2. ชุมชนมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม
3. ชุมชนสามารถเป็นเจ้าของกิจกรรมร่วมกัน และดำเนินการโดยมีผลตอบแทนที่เหมาะสม
4. ชุมชนมีเงินออม และสวัสดิการอันเป็นหลักประกันความมั่นคงแห่งชีวิต
5. ชุมชนมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก

2.5 ภารกิจที่คาดหวังให้ชุมชนเข้มแข็งรับผิดชอบ

ภารกิจที่คาดหวังให้ชุมชนที่เข้มแข็งดำเนินการ คือ

1. การขยายผลยุทธศาสตร์เศรษฐกิจแบบพอเพียง การเผยแพร่ความรู้ทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองทุกระดับ โดยอิสระตามรัฐธรรมนูญ
2. การแก้ไขปัญหาวิกฤติของชุมชน เช่น ปัญหาโรคเอดส์ ยาเสพติด และอบายมุข
3. การฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. การเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรม
5. การมีส่วนร่วมและตรวจสอบการบริหารงานของหน่วยราชการทุกระดับ
6. การแก้ไขปัญหาสังคมและปัญหาสาธารณสุขโดยสันติวิธี
7. อื่นๆ ที่ชุมชนสนใจ

3. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม/องค์กรชุมชน

3.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม

3.1.1 ความหมายของกลุ่ม

พิทยา บวรวัฒนา (2541 : 62) กล่าวว่า กลุ่ม หมายถึง การรวมตัวของคน ตั้งแต่สองคนขึ้นไปเพื่อวัตถุประสงค์บางสิ่งบางอย่าง คนที่รวมกันเป็นสมาชิกกลุ่มจะยอมรับสถานภาพของกันและกัน และมีความรู้สึกร่วมกันเกี่ยวกับเป้าหมายของงานและแบบแผนการทำงาน ตลอดจนยึดถือปทัสถาน (Norms) ของกลุ่ม

ธงชัย สันติวงษ์ (2540 : 103) ได้สรุปความหมายของกลุ่มว่า หมายถึง จำนวนคนที่คนก็ได้ที่เข้าร่วมปฏิบัติเกี่ยวข้องต่อกัน มีการรับรู้ถึงการเป็นสมาชิกของกลุ่ม และขอบเขตของงานในองค์การจะเป็นตัวกำหนดขนาดของกลุ่ม

3.1.2 มวลเหตุที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่ม

มวลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเกิดจาก

1. ต้องการรายได้เพิ่มขึ้น นับเป็นมวลเหตุหลักที่พบในเกือบทุกชุมชน เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก มักจะประสบกับปัญหา ราคาผลผลิตตกต่ำและราคาไม่แน่นอน ขาดความรู้ในการพัฒนาคุณภาพผลผลิต ทำให้ใช้ต้นทุนในการผลิตสูงและประสิทธิภาพการผลิตลดลง เกษตรกรประสบปัญหาหนี้สินต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน นับเป็นมวลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่ม
2. คนในชุมชนมีปัญหาด้านสุขภาพ เนื่องจากคนในชุมชนมีอาหารการกินที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่มีคุณภาพ เจ็บไข้ได้ป่วย ทำให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว
3. ผู้นำและแกนนำชุมชนต้องการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยกระตุ้นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมทำ ตลอดจนร่วมกันแก้ไขปัญหา
4. ได้รับการแนะนำ ส่งเสริม และสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก โดยหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้คำแนะนำ ให้ความรู้และการศึกษาดูงาน รวมทั้งสนับสนุนการจัดหาเงินทุนหมุนเวียนในการดำเนินกิจกรรมในชุมชน
5. ต้องการเงินและความรู้เพื่อประกอบอาชีพ หน่วยงานของรัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุนเงินทุนหรือความรู้เพื่อประกอบอาชีพเสริม ซึ่งแนวทางในการดำเนินงานให้มีการรวมกลุ่มกัน จึงทำให้มีการรวมกลุ่มกันขึ้น
6. สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมไปยังรุ่นลูกหลาน รวมทั้งเป็นการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการของตลาด
7. ต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เกิดจากการเห็นสภาพทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเสื่อมโทรม ถูกทำลายลงไปมากขึ้นเรื่อยๆ จนส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินและวิถีชีวิตของคนในชุมชนมากขึ้น จึงทำให้คนในชุมชนต่างๆ ได้มีการรวมกลุ่มเพื่อ

การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ กันขึ้น เช่น การรักษาระบบนิเวศน์ชายฝั่ง การอนุรักษ์ป่าชายเลน เป็นต้น

8. กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมที่เห็นได้ชัดเจน คือ กระแสชีวิต ซึ่งทำให้คนหันมาบริโภคอุปโภคผลผลิตหรือหันมาใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากธรรมชาติมากขึ้น

3.1.3 ลักษณะของการรวมกลุ่ม

ลักษณะการรวมกลุ่มของชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน โดยจะรวมกลุ่มกันเพื่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนร่วมกัน เช่น ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน ปัญหาการตลาด การขาดความรู้ทางด้านเทคโนโลยี ตลอดจนเพื่อการสนับสนุนช่วยเหลือทางด้าน สวัสดิการภายในชุมชน โดยมีการรวมกลุ่มในรูปแบบต่างๆ เพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน ดังนี้

1.1 กลุ่มออมทรัพย์ หรือเรียกว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เป็นการจัดตั้งในรูปแบบของกองทุน โดยการระดมเงินจากคนในชุมชนในรูปแบบของสมาชิกกลุ่ม หรือขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภายนอก แล้วนำมาจัดสรรให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพเสริม และมักนำผลกำไรจากการดำเนินงานไปช่วยเหลือด้านสวัสดิการของคนในชุมชน เช่น การรักษาพยาบาล และพัฒนาชุมชน

1.2 การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดหรือร้านค้าชุมชนเป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากการรวมกลุ่มของกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อใช้เป็นสถานที่จำหน่ายผลผลิตของชุมชน หรือจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีราคาถูกให้กับสมาชิก

1.3 ศูนย์สาธิตการเกษตรหรือศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี จัดตั้งขึ้นเพื่อให้ความรู้ เพื่อพัฒนาคุณภาพผลผลิตหรือเป็นศูนย์ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีต่างๆ ให้คนในชุมชนมีความรู้เพิ่มขึ้น รวมทั้งเป็นสถานที่สาธิตการทดลองกิจกรรมเสริมใหม่ๆ ให้แก่คนในชุมชน

2. การรวมกลุ่มอาชีพ โดยคนในชุมชนต้องการมีรายได้ให้เพียงพอต่อการครองชีพ และความต้องการที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งการรวมกลุ่มอาชีพนี้มักเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการรวมกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนี้ยังได้ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ในการประกอบอาชีพเสริม ส่งผลให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น

3. การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวม เช่น ในภาคเหนือและภาคกลาง จะมุ่งเน้นการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำ ป่าไม้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง ส่วนภาคใต้อุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การพัฒนาระบบนิเวศน์ชายฝั่งและป่าชายเลน

เพื่อเป็นแหล่งอนุบาลและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ นอกจากนี้แล้วการรวมกลุ่มของบางชุมชนเป็นการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาในชุมชน เช่น ปัญหาขาดแคลนอาหาร ความเป็นต้น

3.1.4 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหลังจากการรวมกลุ่ม

การเปลี่ยนแปลงภายหลังจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชนได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านคุณภาพชีวิต วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ดีขึ้น ดังนี้

1. สมาชิกและคนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน และมีความมั่นคงด้านรายได้ ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้นด้วย ทั้งด้านสุขภาพอนามัย มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค เจ็บไข้ได้ป่วยน้อยลง คนในชุมชนได้รับสวัสดิการด้านต่างๆ เช่นการ รักษาพยาบาล และการกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไปในทางที่ดี ขึ้นโดยไม่ออกไปหางานทำนอกท้องถิ่น คนในชุมชนมีความกระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ เนื่องจากการรวมกลุ่มเป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้รับรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และได้รับความรู้ในการพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้ดีขึ้น

2. ชุมชน การที่คนในชุมชนมีความสามัคคี เอื้ออาทรกัน ส่งผลให้ชุมชนมีความสงบสุข เนื่องจากคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ทำให้เกิดความรู้สึกหวงแหน และมีจิตสำนึกที่ดีที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนอย่างจริงจัง โดยคนค่อยโอกาสในชุมชนจะได้รับความช่วยเหลือมากขึ้น ทั้งในรูปแบบของการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการบริโภค การสนับสนุนด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล รวมทั้งเป็นชุมชนปลอดยาเสพติด อีกทั้งยังเป็นการสนับสนุนให้แรงงานคืนถิ่น และแรงงานในชุมชนไม่อพยพออกไปนอกชุมชน

3. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่และร่วมกันอนุรักษ์ รวมทั้งได้ประสานกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ขอความร่วมมือในการร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น ทั้งในเรื่องการอนุรักษ์ การรณรงค์ และการศึกษาวิจัย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544 : 1-8)

3.2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม/องค์กรชุมชน

3.2.1 ความหมายขององค์กรชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544 : 18) ได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชนว่า หมายถึง กลุ่ม หรือชมรม หรือสหกรณ์ หรือในชื่ออื่นใด โดยจะมีการจดทะเบียนตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม อันเป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน มีมิตรภาพและความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องในการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหา และพัฒนาเศรษฐกิจจิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม มีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันดังกล่าว เช่นเดียวกับแนวคิดของ ภมรรัตน์ สุธรรม (2546 : 47) ที่กล่าวว่า องค์กรชุมชนเป็นการรวมตัวของประชาชนโดยอาจจะภายในหมู่บ้านเดียวกัน หรือต่างหมู่บ้านก็ได้ ไม่จำกัดพื้นที่ มีเป้าหมายที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และกระทำตามเป้าหมายเพื่อชุมชน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำ และกิจกรรมพัฒนาร่วมกันในชุมชน เป็นตัวแทนของประชาชนในการรักษาผลประโยชน์ และคลี่คลายปัญหาของชุมชนทั้งปัญหาเฉพาะหน้าและระยะยาว

3.2.2 องค์ประกอบขององค์กรชุมชน

องค์กรชาวบ้านเป็นระบบใหญ่ระบบหนึ่งของชุมชนที่มีระบบย่อยต่างๆ รวมกลุ่มกันเป็นองค์ประกอบที่ทำให้องค์กรชาวบ้านดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญพอจำแนกได้หลายประการดังนี้ (สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ, 2540 : 3-9) คือ

1. การมีอุดมการณ์ร่วมกัน อุดมการณ์ถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะคอยยึดเหนี่ยวทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ ยังสามารถกำหนดเป้าหมายระยะยาว หรือวิสัยทัศน์ (Vision) ได้ ยิ่งทำให้องค์กรชุมชนนั้นๆ มีอุดมการณ์ในการรวมตัวกันได้ดียิ่งขึ้น
2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกันว่าเป้าหมายที่จะเดินต่อไปข้างหน้า องค์กรทำไปเพื่ออะไร เช่น การมีเป้าหมายเพื่อให้หลุดพ้นจากสภาพความยากจน ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
3. มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และทั่วถึงเป้าหมาย วัตถุประสงค์อาจมีลักษณะนามธรรมมาก แต่ผลประโยชน์ร่วมมีลักษณะรูปธรรมที่โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องการ องค์กรชุมชนทั่วไปจึงต้องสร้างข้อมูลให้เกิดการรับรู้ทั่วไปว่าผลประโยชน์ของการรวมตัวเป็นองค์กรคืออะไร
4. คน คนเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์กรชุมชน มีส่วนเกี่ยวข้องกับดังนี้

4.1 ผู้นำ ถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชุมชน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำพาราชการชาวบ้านให้ประสบผลสำเร็จ และสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้านได้

4.2 สมาชิก การที่สมาชิกร่วมมือและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งทางความคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล ตลอดจนสิทธิที่จะได้รับผลประโยชน์จากองค์กร นับเป็นบทบาทหน้าที่และสิทธิอันพึงมีของสมาชิกในการรวบรวมเป็นองค์กรชาวบ้าน สมาชิกมีหลายประเภท ทั้งสมาชิกที่เข้าร่วมคิดร่วมทำงานกับองค์กรโดยอาจจะเข้าร่วมกิจกรรมบ้างไม่เข้าร่วมบ้างและสมาชิกประเภทเฝ้าอยู่เฉยๆ มีมากกว่าประเภทอื่นๆ

4.3 ชาวบ้านทั่วไป ที่ไม่เข้าร่วมอยู่ในองค์กรแต่ก็มีผลต่อการดำรงอยู่และความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าติดตามวิพากษ์วิจารณ์และพร้อมจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กร

5. การบริหารจัดการ ถือเป็นเรื่องซึ่งขาดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน จึงจำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพดังนี้ คือ

5.1 การตัดสินใจร่วม นับเป็นหัวใจของการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน เพราะถ้าหากสมาชิกไม่มีโอกาสตัดสินใจด้วยความเป็นเจ้าขององค์กร องค์กรจะขาดความตระหนักและช่วยประคับประคอง

5.2 โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ โดยทั่วไปมีโครงสร้างจัดไว้เป็นรูปแบบมาตรฐาน คือ มีประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก และคณะกรรมการอื่นๆ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันตามตำแหน่ง โครงสร้างนี้อาจไม่จำเป็นสำหรับองค์กรที่มีเนื้อหางาน ชัดเจน ควรมีตำแหน่งที่มีเนื้องานให้ปฏิบัติจริง

5.3 สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ เพื่อเป็นศูนย์กลางของการรวมตัวกันสำหรับการประชุม การจัดกิจกรรม

5.4 กฎ กติการ่วมกัน เพื่อยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติและข้อตกลงร่วมกัน การที่คนหลายคนมารวมกลุ่มกันย่อมมีความคิดเห็นที่แตกต่างหรือขัดแย้งกัน ทักษะต่อการปฏิบัติตามจึงเป็นสิ่งสำคัญขององค์กรชาวบ้าน

5.5 การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกองค์กรชาวบ้าน ซึ่งมีหลายรูปแบบ เป็นต้นว่าการประชุมชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกัน การประชุมแกนนำองค์กร การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างผู้นำและสมาชิกในการส่งต่อและ รับข้อมูลข่าวสารความรู้ระหว่างกัน

5.6 การควบคุมตรวจสอบ เมื่อมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันแล้ว ต้องมีการควบคุมตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส โดยเฉพาะกิจกรรมเกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับเงิน การควบคุมตรวจสอบกันและกันอยู่เสมอจะช่วยให้องค์กรหรือชาวบ้านไม่มีปัญหาหรือแก้ปัญหาได้แต่เนิ่นๆ

6. กิจกรรม การเรียนรู้ ฝึกฝนและปฏิบัติจริงที่อยู่ที่กิจกรรมการพัฒนา โดยทั่วไปกิจกรรมในชุมชนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม บางชุมชนอาจมีกิจกรรมทางการเมืองบ้าง ในปัจจุบันก็มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่นิยมทำกันมากในชนบท คือ กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมด้านการเกษตร มีเกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม กิจกรรมด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อม กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกชาวบ้านให้ทำงานร่วมกัน และเป็นกิจกรรมที่ต้องการความต่อเนื่องเพื่อแก้ปัญหา หรือช่วยเสริมสร้างชีวิตชาวบ้านให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

7. งบประมาณ เพื่อที่จะสามารถดำเนินงานไปได้ด้วยดี จำเป็นที่จะต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกเพื่อทำกิจกรรมได้ ความคุ้นเคยในการถูกพัฒนาจากภายนอกทั้งรัฐและเอกชน ทำให้ชาวบ้านมักพึ่งพาจากภายนอก ถึงจะช่วยกันทำงานพัฒนาแต่ในความเป็นจริงที่ดีแล้วควรที่จะมีการระดมทุนจากภายในชุมชนก่อน เมื่อขาดเหลือจึงค่อยแสวงหางบประมาณจากภายนอก

3.2.3 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

ปัจจัยที่มีส่วนกำหนดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน จากการพิจารณาถึงองค์ประกอบภายในและภายนอกเพื่อกำหนดความเข้มแข็งหรืออ่อนแอขององค์กรชุมชน โดยแต่ละองค์ประกอบมีปัจจัยหลายประการที่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน (เมธี พยอมยงค์, 2544 : 20-27) ดังนี้

1. องค์ประกอบภายใน เนื่องจากการพัฒนามีเป้าหมายสำคัญสูงสุด คือ การทำให้ครัวเรือนในชุมชนมีความเป็นอยู่แบบพออยู่พอกิน มีรายได้เพียงพอที่จะจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตที่จำเป็น ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ 9 ประการ และต้องพัฒนาไปพร้อมกันทุกด้าน คือ

1.1 โครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางสังคมเป็นเครื่องกำหนดคุณสมบัติของสังคม องค์กรชุมชนที่จะมีความเข้มแข็งได้จะต้องมีโครงสร้างสังคมในแนวราบหรือแนวนอน เพราะโครงสร้างแบบนี้เป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือ รวมทั้งสามารถพัฒนาความร่วมมือของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และ

แสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ในทุกด้านจนพัฒนาเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่จะเป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนยิ่งขึ้น แต่หากโครงสร้างทางสังคมของชุมชนเป็นแนวดิ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ เนื่องจากระบบความสัมพันธ์เป็นลักษณะการตั้งการใช้อำนาจ หรือการบังคับ จึงไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนส่วนล่างได้ร่วมคิดตัดสินใจโดยใช้ศักยภาพ หรือความต้องการของตนเองและชุมชนเท่าที่ควร

1.2 ระบบเศรษฐกิจชุมชน ระบบเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยแสดงความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และมุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก โดยสามารถกำหนดการผลิตตามสภาพของตน คือ เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ผ่านกระบวนการสังสรรค์การเรียนรู้ที่ตกทอดกันมาช้านาน ที่จะแสดงถึงภูมิปัญญาและศิลปะของชุมชน ขณะที่การบริโภคของชุมชนจะถูกกำหนดโดยทรัพยากรในท้องถิ่นและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น โดยที่อิทธิพลของภายนอกชุมชนจะมีผลกระทบต่อรูปแบบการบริโภคของชุมชนน้อย รวมทั้งชุมชนไม่จำเป็นต้องผลิตส่วนเกินมากเกินไปเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

1.3 ค่านิยมและความเชื่อในศาสนา ความเชื่อในศาสนาเป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชุมชน ที่จะสามารถสร้างทัศนคติให้คนเคารพธรรมชาติ มีความพึงพอใจกับการพึ่งพาตนเอง และก่อให้เกิดวัฒนธรรมแบบร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน เพราะทุกศาสนาจะสั่งสอนวิธีการและแบบแผนการปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก หากคนในสังคมยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อดังกล่าวจนกลายเป็นระบบค่านิยมของชุมชน จะส่งผลให้ชุมชนสามารถรักษาความเข้มแข็งของชุมชนไว้ได้

1.4 กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระบบความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเป็นกลไกหลักที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และพัฒนาระบบค่านิยมของคนในชุมชน การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดช่วงวัยของชีวิตจะช่วยให้คนในสังคมมีศักยภาพในการดำรงชีวิต มีทักษะในการแก้ไขและจัดการปัญหาของตนเองและชุมชนผ่านแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่รอบตัวทั้งในระดับครอบครัว ในชุมชน และนอกชุมชน จากบุคคลหลากหลายอาชีพอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.5 กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้นำ คือ กลไกรูปธรรมในการนำชุมชนไปตามค่านิยมและความต้องการของชุมชนที่จะช่วยแก้ไขปัญหาและวิกฤติภายในชุมชน กลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ มีค่านิยมตามที่ชุมชนยึดถือ และมีทักษะในการจัดการจะช่วยให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ผู้นำของชุมชนจะมีบทบาทมากหรือน้อยเพียงใดจะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่หลากหลาย เช่น โครงสร้างแนวราบในชุมชน ระดับการพึ่งตนเองเชิงเศรษฐกิจ เป็นต้น

การที่สังคมไทยมีโครงสร้างในแนวราบ จะช่วยให้มีกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติที่มีความหลากหลายไปตามกิจกรรม สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ เช่น พระ หรือผู้มีอาวุโสที่ทรงคุณวุฒิ ในขณะที่เดียวกันบางชุมชนที่ผู้นำได้รับการแต่งตั้งจากทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็ยังมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการงานในพื้นที่ด้วย อย่างไรก็ตามในหลักการ ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน มักให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำตามธรรมชาติมากกว่า เพราะได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริง

1.6 ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่มีความแน่นแฟ้นและมุ่งที่จะให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ จะมีส่วนทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและอยู่ร่วมกันในลักษณะพึ่งพาอาศัย ซึ่งเป็นรูปแบบของระบบความมั่นคงทางสังคม หรือสวัสดิการชุมชนนั่นเอง นอกจากนี้สังคมในชุมชนจะต้องมีการประสานกับองค์กรภายนอก เพื่อต้องการสนับสนุนงบประมาณและความรู้ต่างๆ เข้ามาพัฒนากลุ่ม เป็นการร่วมกันดำเนินการระหว่างผู้นำและสมาชิก กลุ่มผู้นำกลุ่มจะประสานและดึงความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาในชุมชน สมาชิกกลุ่มก็ให้ความร่วมมือดำเนินการกับองค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน แต่ทั้งนี้ต้องเป็นการตัดสินใจร่วมกันของชุมชนในการรับหรือไม่รับการสนับสนุนจากภายนอก

1.7 กลไกในการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารซึ่งกัน การที่ชุมชนมีโครงสร้างทางสังคมแนวราบ เศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง และมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น จะช่วยสร้างกลไกในการปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารโดยอัตโนมัติอยู่ตลอดเวลา โดยไม่จำเป็นต้องสร้างช่องทางหรือเครื่องมือสื่อสารขึ้นมาอีกเป็นการเฉพาะ เนื่องจากชุมชนจะมีกิจกรรมที่ทำให้สมาชิกในชุมชนต้องมีการพบปะเป็นประจำอยู่แล้ว

นอกจากนี้ การบริหารงานกลุ่มภายในชุมชนจะต้องยึดกฎระเบียบที่กำหนดขึ้น โดยสมาชิกทุกคนต้องให้การยอมรับและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด นอกจากกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร ชุมชนยังนำประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาเป็นแรงเสริมให้กฎระเบียบบังคับใช้ได้จริง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ใช้พลังของกลุ่มให้สมาชิกเกิดสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม และใช้กรอบวิถีชีวิตที่ชาวบ้านยอมรับมาเป็นส่วนหนึ่งในการคัดเลือกสมาชิกของกลุ่ม เป็นต้น

1.8 การประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือ ในปัจจุบันหน่วยราชการในจังหวัดและอำเภอเข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนทั้งในความรู้ การปรับปรุงคุณภาพสินค้า เงินทุน การตลาด เป็นสิ่งที่ดีที่ควรต้องทำอย่างต่อเนื่อง องค์กรธุรกิจเอกชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมอาชีพและซื้อผลผลิตจากกลุ่ม โดยอ้างว่าเป็นการช่วยเหลือ

ทางด้านตลาด แต่ทว่าได้กำหนดราคาซื้อขายต่ำกว่าทุนของเกษตรกร ทำให้กลุ่มชาวบ้านไม่ได้รับผลประโยชน์จากการทำธุรกิจมากเท่าที่ควรได้ จำเป็นต้องพิจารณาให้รอบคอบ

1.9 การบริหารจัดการด้านการเงินภายใน และระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนให้มีความยั่งยืนนั้น ชาวบ้านควรจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมชุมชน เช่น กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น กลุ่มต่างๆ เหล่านี้จะช่วยประสานประโยชน์และมีอำนาจต่อรองในการซื้อและขาย หรือซื้อปัจจัยทางการเกษตร อย่งไรก็ตามถ้าหากกลุ่มต่างๆ ในชุมชนสามารถเชื่อมโยงกันด้านเงินทุนระหว่างกลุ่มต่างๆ ได้ โดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ที่มีปริมาณเงินทุนหมุนเวียนมาก ก็จะสามารถทำให้ทุกกลุ่มในชุมชนสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. องค์ประกอบภายนอก เป็นสิ่งที่มีส่วนช่วยสนับสนุนทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน มีรายได้เพียงพอที่จะจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตที่จำเป็น ทั้งนี้มีปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ

2.1 การบริหารงานปกครองรัฐ ถ้ารัฐมีระบบการปกครองรวมศูนย์อำนาจ จะมีผลกระทบต่อชุมชนสูงและทำให้ชุมชนอยู่ในภาวะอ่อนแอ เพราะระบบราชการที่มีลักษณะการใช้อำนาจสั่งการในการพัฒนา จะเป็นกลไกในการทำลายศักยภาพในการคิดและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันเนื่องจากโครงสร้างของระบบราชการเป็นแนวคิดทำให้กลไกการพัฒนามีประสิทธิภาพต่ำ ไม่คล่องตัว และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม เพราะข้าราชการต้องปฏิบัติงานตามนโยบายส่วนกลางเป็นหลัก

2.2 นโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมสนับสนุน จะต้องมีความต่อเนื่องและชัดเจนในระยะยาวมากขึ้น

2.2.1 นโยบายในการยกระดับรายได้ และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทำให้มีคุณภาพดีขึ้น

2.2.2 การสนับสนุนแหล่งทุนต้องเพียงพอและต่อเนื่อง

2.2.3 การถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีเป็นสิ่งจำเป็น

3.2.4 เครื่องชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

อนุชาติ พวงคำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2541 : 239-252) ได้เสนอกรอบสำหรับเป็นเครื่องชี้วัดองค์กรชุมชน ดังนี้

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน

ภูมิปัญญา ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องด้วยภูมิปัญญา ตลอดจนระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชนนั้น คือ เครื่องยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงคนในชุมชนเอาไว้ด้วยกัน

ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่มักเรียกกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น หมายถึง องค์ความรู้ต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิด ของชุมชนในการกำหนดเครื่องชี้วัดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ในฐานะเป็นปัจจัยของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การชี้วัดว่าชุมชนใดมีภูมิปัญญาหรือไม่อย่างไรนั้น น่าจะสามารถดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้และการสร้างสรรค์ ปรับและพัฒนาองค์ความรู้นั้นให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเงื่อนไขของสภาพชุมชน ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่จะมีพลังก็ต่อเมื่อมีการเคลื่อนไหว หมายถึง จะสังเกตเห็นได้ต่อเมื่อได้มีการนำออกมาใช้ การสืบทอดภูมิปัญญา รวมถึงการปรับใช้และพัฒนาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ จึงเป็นเครื่องแสดงออกว่า ณ ที่นั้นมีภูมิปัญญาอยู่

ตัวชี้วัดการสืบทอด และการสร้างสรรค์ ปรับ และพัฒนาภูมิปัญญา น่าจะสังเกตได้จาก

1.1 ผู้นำทางความคิด มิได้หมายถึง ผู้นำที่เป็นทางการที่มีอำนาจด้านการบริหารจัดการหมู่บ้าน แต่หมายถึง ผู้นำทางด้านความคิดของสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ที่เชื่อมโยงสืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมต่างๆ ที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองของสมาชิกในชุมชน จากประสบการณ์ของนักพัฒนาชนบทพบว่า ในชุมชนที่มีความเข้มแข็งจะต้องคำนึงถึง

1.1.1 จำนวนผู้นำ

1.1.2 ความรู้และทักษะของผู้นำ

1.2 ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนเป็นผู้ที่จะสะท้อนได้ดีว่ามีการสืบทอดภูมิปัญญาหรือไม่ เพียงไร โดยอาจดูได้จาก

1.2.1 ทักษะหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ คุณค่า พิธีกรรมต่างๆ

1.2.2 พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรม ความเชื่อเหล่านั้น โดยอาจพิจารณาจำนวนสมาชิกที่มีพฤติกรรมดังกล่าว

อย่างไรก็ดี ในที่นี้มีข้อสังเกตว่า การวัดทัศนคติหรือจำนวนสมาชิกที่มีพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งนั้น จะต้องพิสูจน์ให้เห็นด้วยเหตุผลได้ว่าพฤติกรรมนั้นๆ เป็นเครื่อง

แสดงออกซึ่งภูมิปัญญาของชุมชน เพราะในบางกรณีพฤติกรรมหรือกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน อาจเห็นได้ชัด แต่ในหลายกรณีพฤติกรรมนั้นอาจแปลไปเป็นพิธีกรรมที่มีความลึกซึ้ง จนในบางครั้งถูกมองว่าเป็นความเชื่อที่ไร้ซึ่งเหตุผล แต่แท้จริงแล้วเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจาก ภูมิปัญญาชุมชน

2. การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน

ในการรวมกลุ่มอาจมีได้หลายระดับ หรือมีลักษณะตามพัฒนาการ บัณฑิต อ่อนคำ ได้กล่าวว่า พัฒนาการของการรวมกลุ่มในวัฒนธรรมไทยมักจะเริ่มต้นจากการ รวมกลุ่มกันทางสังคม วัฒนธรรม มากกว่าการรวมกลุ่มด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือ รวมกันเพื่อ วัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันก่อน แล้วจึงค่อยคิดเรื่องการเพิ่มรายได้ เช่น กรณีการ ตั้งธนาคารข้าว เป็นต้น ซึ่งเริ่มจากการคิดหาแนวทางช่วยเหลือคนในกลุ่มด้วยกัน ก่อนจะคิดหา รายได้เข้ากลุ่ม การรวมกลุ่มอาจเริ่มจากกลุ่มสนใจ พัฒนาไปเป็นกลุ่มศึกษา และกลุ่มกิจกรรมตาม ลำดับ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538 : 36)

เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับการจัดการกลุ่ม การชี้วัดความเข้มแข็งของกลุ่ม สามารถพิจารณาจาก

2.1 วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม อาจวัดจากระดับขั้นของการพัฒนา กลุ่มว่ามีลักษณะเป็น

2.1.1 กลุ่มสนใจ หมายถึง มีการรวมตัวพูดคุย ถกเถียงถึงปัญหา

2.1.2 กลุ่มศึกษาการเรียนรู้ หมายถึง มีความพยายามในการแสวงหา ความรู้ ทั้งโดยการศึกษาดูงาน หรือแลกเปลี่ยนกับผู้รู้ทั้งในและนอกชุมชนเพื่อแก้ปัญหา

2.2 กฎ กติกา กลุ่มที่เข้มแข็งจะมีการกำหนดกฎ ระเบียบ และกติกา เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ความเข้มแข็งของการจัดการกลุ่มวัดได้จาก

2.2.1 ชุมชนมีการออกกฎระเบียบและกติกา เพื่อใช้บังคับกับสมาชิก ในชุมชน

2.2.2 กระบวนการออกกฎระเบียบและกติกา เป็นการลงมติร่วมกัน ของสมาชิก

2.2.3 การปฏิบัติตามกฎระเบียบและกติกาของสมาชิก

2.3 สมาชิก กลุ่มที่เข้มแข็งจะต้องคำนึงถึงสมาชิกทั้งในด้าน จำนวน (ปริมาณ) และด้านคุณภาพ ในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ซึ่งสะท้อนถึงความเอาใจใส่ ความ พร้อมเพรียงในการทำกิจกรรมร่วมกัน ความรู้หน้าที่ และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ การวัดใน เรื่องนี้อาจวัดได้จาก

2.3.1 จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม

2.3.2 ระดับของการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการทำกิจกรรมต่างๆ

2.3.3 ลักษณะที่หลากหลายของสมาชิก เช่น ในด้านการศึกษา ศาสนา เพศ โดยทั่วไปกลุ่มมักมีสมาชิกที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่ถ้ากลุ่มใดสามารถมีสมาชิกที่มีความหลากหลายมากขึ้นได้ ย่อมแสดงถึงความเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางของกลุ่มระหว่างคนต่างเพศ วัย ศาสนา ระดับการศึกษา

2.4 กรรมการกลุ่ม กรรมการถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในการช่วยให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง การวัดในเรื่องนี้อาจวัดได้จาก

2.4.1 สัดส่วนจำนวนกรรมการที่มาร่วมประชุม หรือกิจกรรมต่อจำนวนกรรมการทั้งหมด ซึ่งเป็นเครื่องสะท้อนถึงความพร้อมเพียงของกรรมการ

2.4.2 ความถี่ในการประชุมกรรมการ

2.4.3 ความรวดเร็วในการเรียกประชุมกรรมการ เพื่อที่จะตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (ในกรณีที่เกิดวิกฤติ)

2.4.4 คุณภาพของการประชุมกรรมการ เช่น มีการจัดทำวาระ มีการหาข้อมูลประกอบ มีการลงมติหรือไม่ เป็นต้น

2.4.5 ความโปร่งใสของกรรมการ ในการจัดการเรื่องการเงิน และการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิก

2.5 กิจกรรม กิจกรรมที่ดำเนินการโดยกลุ่มสามารถช่วยเพิ่มความเข้มแข็งของกลุ่มได้ระดับหนึ่ง โดยดูจากประเภทกิจกรรม ได้แก่

2.5.1 ด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ การรวมกลุ่มกันเพื่อการผลิต การจำหน่าย การบริโภค การรวมกลุ่มกันเพื่อการระดมทุนของชุมชน

2.5.2 ด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ได้แก่ การจัดสวัสดิการแก่คนด้อยโอกาส และคนทั่วไปในชุมชน

2.5.3 ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรสาธารณะของชุมชน

2.6 กองทุนของกลุ่ม ความสามารถในการระดมทุนภายในของคนในชุมชน นับเป็นเครื่องสะท้อนถึงศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้เป็นอย่างดี ในประเด็นนี้ตัวชี้วัด ได้แก่

2.6.1 ขนาดของกองทุนที่ระดมจากสมาชิก

2.6.2 ประเภทของกองทุน เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารวัด กลุ่มออมทรัพย์

2.6.3 ความสม่ำเสมอในการออม

2.6.4 อัตราการเติบโตของกองทุน

2.6.5 ประเภทกิจกรรมที่ใช้เงิน หรือทรัพยากรจากกองทุนไปทำ

เช่น สวัสดิการของสมาชิก การให้กู้เพื่อการประกอบอาชีพ ฯลฯ

3. กระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ เนื่องจากการยกระดับความสามารถในการคิด วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคล และชุมชนได้นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์เป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมต่างๆ

ในการกำหนดเรื่องชีวิตในที่นี้ อาจแยกได้ 3 ส่วน ดังนี้

3.1 การศึกษาดูงาน จึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนได้เป็นอย่างดี การวัดในเชิงปริมาณและคุณภาพของการศึกษาดูงานจึงเป็นสิ่งจำเป็นในที่นี้อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

3.1.1 จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน

3.1.2 คุณภาพการศึกษาดูงาน เช่น ประเด็นการดูงานมีความชัดเจนหรือไม่ตรงกับความต้องการของสมาชิกหรือไม่

3.1.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

3.1.4 การปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงาน หลังจากได้ไปดูงานแล้ว

3.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้อาจจัดได้ในหลายลักษณะ อาทิ เวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อมูลใหม่ เวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น ตัวชี้วัดที่สำคัญเกี่ยวกับเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่

3.2.1 จำนวนครั้งของการจัดเวที

3.2.2 ประเภทของเวทีที่จัด

3.2.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

3.2.4 คุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์ โดยดูจากกิจกรรม เช่น มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหาสาเหตุหรือไม่ มีการตั้งเป้าหมายในการแก้

ปัญหาหรือไม่ อย่างไร มีการเชื่อมโยงภูมิปัญญา ระบบคุณค่ามาใช้ในการหาทางเลือก การแก้ปัญหาหรือไม่

3.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ อาจพิจารณาตัวชี้วัดได้แก่ การขยายตัวในด้านต่างๆ ดังนี้

3.3.1 จำนวนสมาชิกและอัตราการเพิ่ม ณ ระยะเวลาหนึ่งๆ

3.3.2 จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง

3.3.3 ประเภทของงานและกิจกรรมมีความหลากหลายมากขึ้น

3.3.4 การได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก เช่น ในรูปของการสนับสนุนด้านเงินทุน ทรัพยากร การมีผู้เชี่ยวชาญงานในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น

4. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

4.1 ความหมายของการพัฒนาชุมชน

สุวิทย์ ยี่วรพันธ์ (2544 : 23) ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกรรมวิธีทั้งหมดที่ใช้ในการสร้างความเจริญให้ท้องถิ่น เป็นส่วนที่มีลักษณะที่เห็นได้ชัดแตกต่างออกไป โดยประกอบด้วย

1. การช่วยตัวเอง
2. การพิจารณาถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชน
3. การพิจารณาถึงลักษณะของสังคม วัฒนธรรมประเพณี และลักษณะอื่นๆ ของชุมชนนั้นเป็นส่วนรวม

ปรีชา สุกใส (2541 : 16) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า หมายถึง กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งความรู้สึนึกคิดและการกระทำของประชาชน อันจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งครอบครัว การศึกษา อนามัย เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ประชาชนในชุมชนได้รับการแก้ไข้ปัญหา และได้รับการสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐาน ทำให้ชีวิตมีคุณภาพ และส่งผลไปถึงความเจริญก้าวหน้า และมั่นคงแก่สังคมประเทศชาติ

จากความหมายของการพัฒนาข้างต้น “การพัฒนา” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น (Change for the Better) คำว่า “ดี” (Good) ของแต่ละสังคมย่อมมีความหมายที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน (Social Norms) ของสังคมนั้นๆ ที่ผู้มีอำนาจเหนือกว่าเป็นผู้กำหนดขึ้นปรากฏในรูปแบบต่างๆ เช่น ประเพณี กฎหมาย รวมทั้งนโยบายของรัฐ เป็นต้น ดังนั้น คำว่า “ดี” ที่ใช้ในการทำงานกับชุมชนหรือสังคม จึงหมายถึง “ความดี

ของส่วนรวม” (Common Goodness) มิใช่หมายถึง ความดีที่จะเป็นประโยชน์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (ทัศนีย์ ลักษณะภิขณชัช, 2545 : 55-56)

4.2 หลักการพัฒนาชุมชน

หลักการพัฒนาชุมชนเป็นสิ่งที่ประชาชนเป็นผู้ริเริ่ม เป็นผู้ปฏิบัติ และเป็นผู้ขยายระบบการปฏิบัติไปสู่ชุมชนอื่นๆ ได้ ดังที่ ปรีชา สุกใส (2541 : 23-24) ได้เสนอหลักการพัฒนาชุมชนสำหรับประเทศไทยไว้ 8 ประการ ดังนี้

1. การดำเนินงานสอดคล้องกับนโยบายของชาติ การจัดทำแผนงานหรือโครงการใดๆ จะต้องเป็นไปตามแผนพัฒนาระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเสมอ

2. ต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมของชุมชนเป็นหลัก ธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมในท้องถิ่น หากได้รับการส่งเสริมและสนับสนุน จะทำให้มีบทบาทช่วยงานการพัฒนาชุมชนมากยิ่งขึ้น และพยายามหลีกเลี่ยงการกระทำที่ขัดต่อธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น หากมองเห็นว่าประเพณีบางอย่างขัดขวางการพัฒนา ก็ไม่ควรไปดำเนินโดยตรง แต่ควรชี้แนะสอนแนะโดยใช้เหตุผลประกอบ เพื่อเป็นแนวทางปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

3. หลักการประสานงาน งานพัฒนาชุมชนไม่ใช่งานของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นงานที่ต้องรับผิดชอบทุกหน่วยงาน และนักพัฒนาที่ไม่ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญในทุกๆ ด้าน การดำเนินงานโดยใช้หลักประสานงานจึงทำให้งานพัฒนาชุมชนประสบผลสำเร็จ

4. หลักประชาธิปไตย การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะเริ่มต้นจากการประชุมปรึกษาหารือกัน ร่วมกันคิดว่าจะทำอะไร เมื่อตกลงกันแล้วก็จะร่วมกันทำ โดยมอบหมายงานให้แต่ละคนไปรับผิดชอบร่วมกัน งานจะมาจากตัวประชาชนในชุมชนเอง ไม่ได้มาจากถูกสั่งให้กระทำ

5. หลักการใช้ทรัพยากรชุมชนให้มากที่สุด โดยให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของสิ่งของที่มีอยู่ในรูปของทรัพยากร แล้วนำเอาสิ่งเหล่านั้นมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือแปรรูปให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

6. การพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชนไปพร้อมกัน 2 ด้าน คือ ด้านวัตถุ และด้านจิตใจ ด้านวัตถุ หมายถึง สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุ เช่น ถนน สะพาน บ้าน โรงเรียน เมื่อสภาพแวดล้อมเจริญก้าวหน้าแล้ว ไม่ได้หมายความว่าสภาพจิตใจของคนจะเจริญก้าวหน้าไปด้วย จึงต้องมีการส่งเสริมด้านจิตใจให้เกิดการพัฒนาด้วยเช่นกัน เช่น การให้การศึกษา การส่งเสริมอาชีพ การส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมพร้อมกันไปด้วย

7. หลักการทำงานกับกลุ่มผู้นำก่อน ผู้นำในท้องถิ่นเป็นผู้ที่ประชาชนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เมื่อผู้นำชุมชนพูดหรือทำอะไร ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนเห็นชอบด้วย ปัญหาที่เกิดความขัดแย้งหรือขาดความร่วมมือก็จะลดน้อยลงหรือหมดไป

8. หลักการทำงานกับประชาชน การทำงานกับประชาชนจะต้องคำนึงถึงปัญหาและความต้องการของประชาชนเป็นสำคัญ ปัญหาและความต้องการอะไรบ้างที่จัดว่าเป็นปัญหาและความต้องการ

4.3 ความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ภายในชุมชนจากการพัฒนา

จากการเข้ามามีส่วนร่วมของทุกภาคฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน กลุ่ม องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งประชาชนภายในชุมชนนั้นๆ ก็เพื่อต้องการให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นในชุมชน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านต่างๆ ที่ควรพิจารณาจากการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาได้แก่

4.3.1 เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจระดับชาติ ในการจะรักษาระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืนมีความจำเป็นต้องพัฒนาเศรษฐกิจระดับล่าง ระดับชุมชนชนบท จะต้องมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจระดับบน คือ ประเทศ อีกทั้งต้องสัมพันธ์กับการเมือง การปกครอง การศึกษา วัฒนธรรมของคนทั้งประเทศ

เศรษฐกิจชุมชน คือ การทำงานเพื่อการดำรงชีพในแนวสัมมาชีพเพื่อการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อื่นในหมู่บ้าน ชุมชนเดียวกันนั่นเอง ชาวบ้านที่สนใจรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมต่างๆ สามารถที่จะกระทำได้ (มงคล ดำรงธานินทร์, 2541 : 56) เช่น

1. การปลูกพืช ได้แก่ ข้าว พืชไร่ ไม้ผล ไม้ดอก ไม้ประดับ และสมุนไพร เป็นต้น
2. การเลี้ยงปศุสัตว์ และสัตว์น้ำที่อยู่ในพื้นที่ผืนเดียวกัน
3. กิจกรรมการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เช่น การแปรรูปข้าว แปรรูปผลไม้เป็นน้ำผลไม้และไวน์ผลไม้ เป็นต้น
4. การแปรรูปสมุนไพรเป็นสมุนไพรผง
5. กิจกรรมการผลิตนอกการเกษตร เช่น การร่วมทำอัฐบล็อกล การตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป เป็นต้น

6. กิจกรรมบริการ เช่น การบูรณะโบราณสถานในพื้นที่ร่วมกับผู้นำและเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับหารายได้เข้าหมู่บ้าน เป็นต้น

ชาวบ้านอาจรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ หรือใช้กลุ่มเป็นนิติบุคคล เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร มูลนิธิ หรือสมาคม เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมดังกล่าว หรืออาจจะร่วมกับนักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่พัฒนาของรัฐ เช่น พัฒนาการตำบล เกษตรกรตำบล นักวิชาการ อีกทั้งอาจร่วมทุนกับพ่อค้าหรือนักอุตสาหกรรม ทำการผลิตและแปรรูปเป็นสินค้าตาม ที่ผู้บริโภคต้องการ โดยการรวมกลุ่มดังกล่าวแล้วทำการผลิตแปรรูป แลกเปลี่ยนสินค้า ค้าขาย หรือบริการต่างๆ

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดที่เห็นว่าคนจำเป็นต้องกิน จำเป็นต้องบริโภค ซึ่งพื้นฐานที่สำคัญคือ การผลิต (Production) การค้า การแลกเปลี่ยน หรือการตลาด (Marketing) จะมีความสำคัญในลำดับรองลงมา แนวความคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับการที่ ให้เกษตรกรซึ่งเป็นอาชีพพื้นฐานในชุมชนซึ่งเป็นผู้ผลิตพึ่งตนเองให้ได้ ชุมชนก็จะพึ่งตนเองได้ และสังคม ประเทศจึงจะพึ่งตนเองได้ในที่สุด

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง มีลักษณะดังนี้ (สังคิต พิริยะรังสรรค์, 2541 : 34) คือ

1. เน้นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในระดับชุมชน
2. สนับสนุนและส่งเสริมให้ชุมชนที่ปรารถนาจะก้าวพ้นจากระดับการผลิต เพียงเพื่อพอยู่กินไปสู่ระดับการแลกเปลี่ยน ให้เป็นทั้งเจ้าของทุน หรือผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจเอง
3. ใช้ระบบคุณธรรม และวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยเป็นแกนกลางในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง 5 ประการ (สนั่น ขจรประศาสน์, 2541 : 22-24)

1. การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศต้องเริ่มที่ชุมชนชนบทหรือเริ่มที่ภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของประเทศ จุดสำคัญของเศรษฐกิจชุมชน คือ ยึดชุมชนเป็นหลัก ประชาชนมีความสามัคคี ร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน พึ่งตนเอง และสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
2. การรวมกลุ่มของประชาชนต้องใช้กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจเป็น เครื่องมือ เป็นปัจจัยที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ของสมาชิก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่สมาชิก

เห็นประโยชน์เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น การรวมกลุ่มโดยมีเป้าหมายเพื่อการผลิต เพื่อการระดมทุน เพื่อการแปรรูปผลผลิต เป็นต้น

3. การสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มชาวบ้านต่างๆ ที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจาย ต้องมีการส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้น และรัฐต้องมีการให้ความช่วยเหลือ สนับสนุนให้ตรงกับความต้องการของชาวบ้าน อันจะทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐานเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

4. การจัดให้มีตลาดนัดชุมชนหรือลานค้าชุมชนในท้องที่ต่างๆ เพื่อให้เกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพนำผลผลิตออกมาจำหน่าย ทำให้ชาวบ้านมีตลาดที่ขายผลผลิตได้ในราคาที่ เป็นธรรม และประชาชนในเมืองก็ซื้อผลผลิตได้ในราคาถูก

5. จัดการประชุมประชาคมเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชน เพื่อใช้เป็นเวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปรึกษาหารือแก้ไขปัญหของชุมชนเองร่วมกับส่วนราชการ หน่วยงานพัฒนาเอกชน และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

4.3.2 สังคม

สังคม (Society) หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกันเป็น หมู่คณะเดียวกัน มีการกระทำต่อกัน (Interaction) มีความสนใจร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยมีวัฒนธรรมร่วมกัน และมีความรู้สึกผูกพันที่จะดำรงรักษาความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน

สังคมชนบท (Rural Society) หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่อาศัยในอาณาเขตเดียวกัน รวมกันเป็นกลุ่มๆ มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมที่แน่นแฟ้น มีความรู้สึกเป็นอย่าง เดียวกัน มีการพบปะสังสรรค์กันอยู่เสมอ มีแบบอย่างของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ คล้ายกัน ขบวนการทางสังคมขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสำคัญ การประกอบอาชีพของคนในสังคมชนบทมีการประกอบอาชีพทางการเกษตร (สมยศ ทุง หว่า, 2527 : 1-9)

ในสังคมชนบทนั้น ครอบครัวเป็นทั้งหน่วยทางสังคม และเป็นทั้งหน่วยการผลิตในเวลาเดียวกัน กล่าวคือเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ในขณะที่คนในสังคมเมืองนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้บริโภคไม่ใช่ผู้ผลิต นอกจากสังคมชนบทจะเป็นผู้ผลิตแล้วส่วนใหญ่ยังเป็นผู้ผลิตเพื่อพอยังชีพอีกด้วย เป็นการทำมาหากินเพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานในการยังชีพ

การที่ครอบครัวเป็นทั้งหน่วยทางสังคมและหน่วยการผลิต ทำให้ความเป็น ปึกแผ่น ความสมานฉันท์ของครอบครัวมีความสำคัญยิ่ง และสิ่งที่ช่วยจรรโลงส่งเสริมความ สมานฉันท์ของครอบครัวและชุมชนก็คือ พิธีกรรม ศาสนา และความคิด ความเชื่อต่างๆ

นอกจากครอบครัวแล้ว เครือญาติก็มีความสำคัญในความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะเป็นส่วนที่ช่วยเหลือเกื้อกูลในทางเศรษฐกิจ สังคม และส่งเสริมสนับสนุนให้กำลังใจกัน เครือญาติจึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงชาวบ้านกับชุมชน ซึ่งเครือญาตินี้อาจเป็นเครือญาติตามสายโลหิต หรือการนับถือเป็นที่เพื่อน้องกันก็ได้

นอกจากนั้นในสังคมยังมีสถาบันศาสนา หรือความเชื่อพื้นบ้าน เช่น การนับถือผี เป็นสถาบันทางสังคม วัฒนธรรมที่สำคัญอีกด้วย ดังนั้นการทำความเข้าใจชุมชนในชนบทจึงต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจว่า หมู่บ้านก็คือสังคมเล็กๆ ในตัวของมันเอง แต่เป็นสังคมเล็กๆ ที่มีสายใยแห่งความสัมพันธ์เชิงพึ่งพากับสังคมใหญ่ภายนอก

สถาบันทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่สำคัญที่สุดของชาวชนบท ไม่ใช่เมืองหลวง จังหวัด หรืออำเภอ แต่เป็นหมู่บ้าน ชาวชนบทจะถือว่าตนเองเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน มากกว่าเป็นสมาชิกของประเทศ ทั้งนี้เพราะมีการติดต่อสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันกับผู้คน ตลาด อำนาจของรัฐ ในระดับหมู่บ้านมากกว่าที่จะสัมพันธ์กับโลกภายนอก

ระบบคุณค่าทางสังคม นอกจากความเชื่อทางศาสนาแล้วยังมีระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชนนั้นด้วย เนื่องจากสังคมชนบทเป็นสังคมขนาดเล็กที่มี ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อต่อเนื่องมายาวนาน คนในชุมชนจึงได้รับการหล่อหลอมให้มีความคิดความเชื่อที่มีความเป็นเอกภาพสูง เว้นเสียแต่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาและการสื่อสารคมนาคม ตลอดจนการแพร่ของวัฒนธรรมเมืองมายังชุมชนนั้นๆ อย่างมากและ ต่อเนื่อง การที่สังคมชนบทเป็นสังคมเกษตรกรรมและจะต้องใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทำให้ชุมชน จำเป็นต้องมีกลไกในการสร้างความสมานฉันท์ หรือไม่ก็ต้องสืบทอดสถาบันที่ทำหน้าที่ในเรื่องนี้ ดังนั้นการที่สังคมชนบทยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างไว้ ย่อมแสดงว่าสิ่งเหล่านี้ยังคงทำหน้าที่สำคัญของการธำรงรักษาชุมชนนั้นไว้ การใช้จ่ายเพื่อสนองตอบต่อภารกิจที่ตนมีต่อชุมชนในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน เช่น การช่วยในงานบวช การสมทบทุนสร้างวัด ฯลฯ จึงเป็นสิ่งที่มิมีเหตุผลในการรักษาความสมานฉันท์ของชุมชน

การที่ชาวชนบทสามารถมีความเป็นอยู่พอยังชีพมาได้เป็นเวลานานนั้น ก็เนื่องมาจากชาวชนบทมีกลไกการควบคุมกันเองภายในชุมชนหรือภายในหมู่บ้าน ซึ่งกลไกการแก้ไขตัดสินข้อพิพาทนี้อาจไม่ใช่กลไกทางการของรัฐ ในรูปแบบของกฎหมายและกระบวนการทางกฎหมาย การฟ้องร้อง การชนะคดีด้วยการตัดสินของศาลก็ได้ หากเป็นการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยผู้ที่คู่กรณีให้ความเคารพเชื่อถือ ทั้งนี้ก็เพื่อสมานความสามัคคี และความสัมพันธ์ส่วนบุคคลไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

การทำความเข้าใจกับสังคมในชนบทเป็นสิ่งสำคัญในการวางแผนและการบริหารการพัฒนาชนบท เพราะความเข้าใจในสังคมชนบทจะช่วยให้เห็นพลังของชุมชน การตระหนักในพลังของชุมชนนี้ ทำให้เกิดการพัฒนาที่ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนมากขึ้น มีการขอความสนับสนุนจากพระสงฆ์ในการนำการพัฒนาคุณภาพชีวิต การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณสุขขั้นมูลฐาน และการปรึกษาร่วมกันในการจัดทำโครงการภายในหมู่บ้าน เป็นต้น (ชยอนันต์ สมุทวณิช, 2541 : 144-149)

4.3.3 วัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่สังคมสร้างขึ้นมา เป็นหนึ่งในบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พึงสร้าง วัฒนธรรมเป็นทั้งเชิงวัตถุ เช่น บ้าน รถ หรือประดิษฐ์กรรมใดๆ เป็นอุปกรณ์ชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ใช้สอย และวัฒนธรรมเชิงอวัตถุ อันเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้

วัฒนธรรมเชิงอวัตถุ ได้แก่ ระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ ระเบียบกฎเกณฑ์ กติกา ธรรมเนียมประเพณี พิธีการ แบบแผนความประพฤติ และการปฏิบัติซึ่งชุมชน/หมู่บ้านได้สร้าง สะสม และสืบทอด (ผลิตซ้ำ) มาเป็นระยะเวลายาวนาน อันเป็นการยืนยันหรือพิสูจน์ได้ว่าเป็นประโยชน์สำหรับใช้สอยสำหรับชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์ : 2543)

วัฒนธรรม เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและสิ่งของ (สรรพสิ่ง) ความสัมพันธ์นี้เมื่อทำซ้ำก็จะกลายเป็นแบบแผน ซึ่งนั่นคือเกิดโครงสร้างหรือสถาบันทางสังคมนั่นเอง และการที่จะทำให้สังคมดำรงความเป็นสถาบันได้ เช่น ชุมชน หมู่บ้าน สังคมได้สร้างระเบียบทางสังคม (Social Order) เพื่อการควบคุม อันเป็นการสร้างจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว เพื่อประโยชน์แห่งการคงอยู่ของสังคม และสิ่งนี้อีกนัยหนึ่งก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง

4.3.3.1 ลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน/หมู่บ้าน

สถานการณ์ดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) และเป็นพลวัต (Dynamic) นั่นคือ วัฒนธรรมในแต่ละมิติแต่ละส่วนจะเชื่อมโยงภายในระหว่างกันและกันกับระบบภายนอกเป็นเนื้อเดียวกันอย่างแยกไม่ออก และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามบริบทและเวลา แต่สามารถแยกออกเป็นประเด็นๆ (สุรวุฒิ ปัดโรตอง, 2545 : 13-16) ได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมที่เป็นระบบความสัมพันธ์และแบบแผนความประพฤติปฏิบัติ ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมหมู่บ้านที่มีความเป็นชนชั้นน้อย มีความใกล้ชิด มีความเป็นพี่เป็นน้องสูง คนแทบรู้จักกันหมด ฉะนั้นความสัมพันธ์ที่เป็นวัฒนธรรมของคน

ในหมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นแนวราบและอุปถัมภ์ค้ำจุนกันและกัน กล่าวคือ คนอยู่รวมกันโดยไม่มีลำดับชั้นทางสังคม ไม่ทำให้เกิดช่องว่างหรือระยะห่างกันทางสังคม ทำให้เกิดความใกล้ชิด และนำไปสู่ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน จนสามารถทำให้เกิดการอุปถัมภ์ค้ำจุนกัน โดยหวังให้พวกเดียวกันได้รับประโยชน์และความสุข การอุปถัมภ์นี้ไม่ใช่เป็นการเล่นพรรคเล่นพวก หากแต่เป็นการเอื้ออาทร เอื้อเพื่อเพื่อนฝูง ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ชาวบ้านมีน้ำใจต่อกัน เป็นกฎเกณฑ์ การกระทำนั้น ไม่ใช่ช่วยพวกพ้องของตัวเองอย่างไร้คุณธรรม เพราะการเอื้ออาทรคือการช่วยเหลือบนหลักการที่ต้องตามหลักหรือค่านิยมที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม ความสัมพันธ์แบบแนวราบ นอกจากจะเกิดจากระบบสังคมที่ฐานะทางสังคมไม่แตกต่างกันแล้ว ระบบการเป็นเครือญาติ การนับถือกันเป็นเหมือนญาติพี่น้องยังเป็นระบบสังคมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แนวราบ และระบบความสัมพันธ์แบบนี้ นอกจากทำให้เกิดระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวแล้ว ยังทำให้คนในชุมชนติดต่อสัมพันธ์กันง่าย ไปมาหาสู่กันสะดวก มีความจริงใจและไว้วางใจกันในท้ายที่สุด

วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของความสัมพันธ์แบบแนวราบ นอกจากปรากฏอยู่ในรูปขององค์กรอันเป็นโครงสร้างของสังคม ชุมชน หมู่บ้าน ซึ่งมีขนาดใหญ่แล้ว ยังปรากฏในองค์กรย่อยของชุมชน ซึ่งแยกออกไปเป็น

1.1 องค์กรทางศาสนา เช่น วัด หรือศาสนสถานอื่นๆ เป็นแหล่งรวมของคนในชุมชนมาร่วมกันทำกิจกรรม สร้างความเป็นปึกแผ่น ผลิตซ์ทางความคิด ความเชื่อ คำสอนทางศาสนา รวมทั้งการสร้างสำนึกชุมชนด้วย

1.2 องค์กรทางอาชีพ เป็นสถาบันทางสังคมที่จัดตั้งหรือเกิดขึ้นจากความเป็นอาชีพ เช่น กลุ่มอาชีพทางการเกษตรต่างๆ ที่รวมตัวกันเพื่อประโยชน์ในกลุ่มอาชีพตนเอง เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน เป็นการผลักดันให้หันมาร่วมกันคิด ยุทธศาสตร์ หรือกลวิธีที่จะช่วยกันแก้ปัญหาาร่วมกันในอาชีพของตน

1.3 องค์กรสวัสดิการสังคม เช่น กลุ่มฌาปนกิจ ซึ่งรวมกลุ่มกันเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนเมื่อคนในชุมชนเสียชีวิต ทำให้ระบบความช่วยเหลือเป็นระบบสะดวก ง่าย ประหยัด เพราะมีระบบบริหารการเงินอย่างดี และมีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

1.4 องค์กรด้านการศึกษา เป็นการรวมกลุ่มสะสมทุนสำหรับสนับสนุนเด็กนักเรียนในชุมชนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ให้ได้รับการศึกษาในระดับที่สูง

1.5 สถาบันทางการเงิน ชาวบ้านมีการระดมทุนร่วมกันในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ มีการบริหารโดยคณะกรรมการซึ่งเป็นคนในชุมชนทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อเป็นทุนสำหรับการลงทุนเพื่อการออมและสะสมทุนในรูปของดอกเบี้ยที่ผู้กู้ให้เป็นค่าตอบแทน

2. วัฒนธรรมที่เป็นระบบความคิด ความเชื่อ เป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามระบบสังคมและบริบทของตนเอง นั่นคือ เป็นวัฒนธรรมชาวบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน วัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อ ระบบความคิดนี้มักผูกโยงกับพิธีกรรมหรือ ระบบสัญลักษณ์ เช่น ชาวนาเชื่อว่าการทำงานจะให้ผลดีต้องมีแม่โพสพมากุ้มครองข้าวในไร่นา ดังนั้นจึงต้องทำพิธีไหว้แม่โพสพก่อนลงมือทำงาน จะเห็นได้ว่าความเชื่อนี้ถูกสร้างโดยชุมชน เพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน และความเชื่อนี้จะดำรงอยู่ได้ต้องได้รับการสืบทอด ถ่ายทอด หรือผลิตซ้ำ เพื่อเน้นให้เห็นความมีประโยชน์ใช้สอยอยู่

3. ประเพณี เป็นวัฒนธรรมอันเป็นแนวปฏิบัติที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งชาวบ้านยึดถือต้องทำตามบรรพบุรุษ ซึ่งประเพณีส่วนใหญ่มีหลักการทางศาสนาหรือหลักปฏิบัติทั่วไปที่จำเป็นต่อชีวิตเป็นตัวกำกับอยู่ เช่น ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้คนทำบุญ โดยเฉพาะนำเทียนไปถวายวัดก่อนที่พระจำพรรษาซึ่งจำเป็นสำหรับการทำกิจของสงฆ์ เป็นต้น

4. ความรู้ของชุมชน ชาวบ้านได้ผลิตมาเพื่อสร้างชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งความรู้นี้จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับทุกมิติของชุมชน เพราะความรู้จะเป็นตัวขับเคลื่อนชุมชนที่สำคัญ คือ ความรู้เป็นตัวกำหนดหรือสร้างชีวิตชุมชน เป็นความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น ความรู้เกี่ยวกับการทำนา ความรู้เกี่ยวกับยา (สมุนไพร) รักษาโรค ความรู้ทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากร สภาพแวดล้อม ภูมิศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อประเพณี และหลักคำสอนทางศาสนา ระบบความรู้จะมี เกิด ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์สำหรับชุมชนได้นั้น ต้องมีกระบวนการสร้าง ผลิตซ้ำ ถ่ายทอด ใช้สอย แพร่กระจาย และการปรับปรุง ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

5. ภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นมาเพื่อให้เป็นความรู้ประจำถิ่น มีเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะ สะท้อนความเป็นท้องถิ่นของตัวเอง แต่อาจนำไปใช้แห่งอื่นได้หากประยุกต์ใช้ถูกต้องเหมาะสม ภูมิปัญญาต้องอาศัยปราชญ์ หรือผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญของชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ สืบทอด กระจาย ผลิตซ้ำ ชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาว่ามีความจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของชุมชนมาตั้งแต่เดิม ซึ่งมีการสืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย มีการปรับปรุงภูมิปัญญาให้เหมาะสมกับกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนสามารถผสมผสานกับภูมิปัญญาหรือความรู้จากนอกชุมชนอีกด้วย

6. คุณธรรม เช่นเดียวกับความรู้ที่เกี่ยวโยงกับทุกมิติของชีวิตในชุมชน คุณธรรมเป็นตัวกำกับพฤติกรรมทั้งหมดของคน คุณธรรมหลายประการสอดคล้อง/มาจากคำสอนทางศาสนา ระบบคุณธรรมเป็นสิ่งที่ยอมรับร่วมกันว่าเป็นหลักการที่ทำให้ส่วนรวมอยู่ร่วมกัน

ได้ หากขาดคุณธรรมแล้วสังคมจะเกิดความวุ่นวาย ไร้ระเบียบ คุณธรรมที่สำคัญของชุมชน ได้แก่

6.1 สัจจะ เป็นความจริงใจ ยึดมั่นในความจริง ความถูกต้อง ทำให้เกิดความเชื่อถือไว้วางใจกันในชุมชน ชาวบ้านไม่เป็นคนคดโกง

6.2 ความเอื้ออาทร ความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนเกิดจากความช่วยเหลือกันแบบร่วมด้วยช่วยกันอย่างเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยแบบไม่หวังผลตอบแทนสำหรับตนเอง หากแต่ให้ความช่วยเหลืออย่างไม่มีเงื่อนไข ช่วยเพื่อคนอื่นได้ดีและพ้นทุกข์ ซึ่งถือเป็นคุณธรรมระดับสูง และปรากฏอยู่เป็นรากฐานของชุมชนไทยที่สืบทอดกันมายาวนาน ดังเห็นร่องรอยจากการช่วยเหลือกันแบบเป็นประเพณี เช่น งานบวช งานศพ งานแต่งงาน หรือแม่แต่ลงแขกหรือเอาแรง เป็นต้น

6.3 ความไว้วางใจกันและกัน เป็นความเชื่อในคุณงามความดีของคนในชุมชน เป็นการมองคนในแง่ดี ทักษะนี้เมื่อมีแล้วจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างไม่หวาดระแวง อันเป็นการไม่มีอคติระหว่างกัน คุณธรรมข้อนี้เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับสังคมประชาธิปไตย กล่าวคือ การไว้วางใจกันเป็นทักษะของการให้เกียรติมนุษย์ เคารพในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ อันเป็นหนทางนำไปสู่การมีชีวิตแบบสันติต่อไป

6.4 มีสำนึกแห่งความเป็นชาวบ้าน อันเป็นความมีสำนึกต่อการมีวิถีชีวิตที่มีการสืบทอดต่อเนื่องยาวนานอยู่ในจิตวิญญาณ กลายเป็นวิถีชีวิตแบบชาวบ้านที่หวงแหนทรัพยากร แหล่งทำกิน ที่นา ที่สวน จาริตประเพณี วิถีปฏิบัติของชุมชน

4.3.3.2 วัฒนธรรมกับความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนจะมีความเข้มแข็งได้นั้น จะต้องมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม จะต้องมึวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ไม่ถูกรอบงำโดยวัฒนธรรมอื่นๆ จนต้องพึ่งพาชุมชนอื่นในที่สุด และการมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งนั้นต้องอาศัยเงื่อนไขทางวัฒนธรรม (สุรวุฒิ ปัดไธสง, 2545 : 16-18) ดังต่อไปนี้

1. การสืบสานวัฒนธรรมมาเป็นระยะเวลานาน เป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เพื่อรักษาบำรุงพร้อมกับพัฒนาไปขณะเดียวกัน การสืบสานกระทำโดยผ่านวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไม่ว่าจะผ่านในด้านกรรณริง การแสดงศิลปวัฒนธรรม การทำมาหากิน การจัดระเบียบสังคม เป็นต้น

2. คนในชุมชนคิดถึงประโยชน์ส่วนรวม หรือเอาธุระของชุมชนเป็นธุระของตน มีความรับผิดชอบช่วยเหลือส่วนรวม ไม่นิ่งเฉย เสียสละเวลาและทรัพย์สินให้กับส่วนรวมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งเฉพาะหน้าและระยะยาว

3. ความเป็นคนชุมชน เป็นสำนึกว่าตนมาจากชุมชนใด เป็นความสำนึกที่สะท้อนความรัก ความผูกพันห่วงแหน ความเป็นเจ้าของชุมชน ทำประโยชน์เพื่อชุมชนรักใคร่ปรารถนาดี และเสียสละเพื่อส่วนรวม

4. ภูมิปัญญาและความรู้ของชุมชน เป็นทุนทางสังคมที่เกื้อหนุน ความเป็นชุมชน ชุมชนมีความรู้ ภูมิปัญญาด้านต่างๆ เป็นของตนเอง ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา ศิลปะ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ทั้งหมดนี้ต้องมีระบบความรู้เป็นของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยสาระเนื้อหา กระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอด การปรับ การแพร่กระจาย และการประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม

5. ความมีวิสัยทัศน์ของชุมชน อันเป็นความสามารถที่มองเห็น ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาในตนเอง ทำให้ไม่เกิดวิกฤติหรือความอ่อนแอ เพราะสามารถแก้ปัญหาได้ทัน่วงที

6. คุณธรรมที่คนในชุมชนยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิต

7. ระบบความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เป็นความสัมพันธ์แบบแนวราบ ไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น แต่มีความใกล้ชิด ช่วยเหลือเกื้อกูลกันบนฐานของความปรารถนาดีต่อกันและกันอย่างไม่มีผลประโยชน์ ความสัมพันธ์แบบนี้ก่อให้เกิดพันธะ ความผูกพัน สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกัน มีความเป็นปึกแผ่น เป็นพลังชุมชนที่สร้างสรรค์พัฒนาการดำรงอยู่ของชุมชน

8. คนในชุมชนตระหนักในคุณค่าวัฒนธรรมชุมชนว่ามีคุณประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี ระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่สั่งสมกันมานานแล้ว แต่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตจริงได้อย่างดี

9. ความสามารถในการปรับตัวและประสานกับวัฒนธรรมภายนอกอย่างเหมาะสม คือรับมาโดยกระบวนการเรียนรู้อย่างแยบคาย รู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ รับเอาความรู้ใหม่ๆ มาบูรณาการกับวัฒนธรรมดั้งเดิมอย่างกลมกลืน ซึ่งการทำเช่นนี้ได้นั้นชุมชนต้องพร้อมเปิดที่จะใจกว้างยอมรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นสภาพความเป็นจริงของวัฒนธรรมที่มีสภาพพลวัตอยู่เสมอ

4.3.4 การเมือง

การเมืองในระดับท้องถิ่น หรือการปกครองท้องถิ่น คือ การกระจายอำนาจ และการพัฒนาองค์กรท้องถิ่น โดยทำให้ประชาชนมีความเข้มแข็งทางจิตใจมากยิ่งขึ้น ประชาชนจะถูกฝึกความเป็นประชาธิปไตยผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่างๆ ฝึกให้คิดที่จะทำ แก้ปัญหาของส่วนรวมในชุมชนของตนเองด้วยตนเองมากขึ้น (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2543 : 18)

การมีส่วนร่วมทางการเมือง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 139) ได้แก่

1. การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2. การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้

สภาพแวดล้อมทางการเมืองระดับท้องถิ่นบางส่วนถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจทางการเมืองในระดับชาติ แต่ส่วนใหญ่แล้วสภาพแวดล้อมทางการเมืองระดับท้องถิ่นมักจะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน โดยความสัมพันธ์ทางอำนาจนั้นเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออกกับสภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนนั้นๆ พฤติกรรมทางการเมืองของชาวชนบทไม่ได้ถูกกำหนดโดยระบบและกระบวนการทางการเมืองในระดับชาติแต่เพียงด้านเดียวหรือเป็นด้านหลัก เพราะการเลือกตั้งที่ให้สิทธิให้เสียงชาวชนบทนั้นนานๆ จึงมีสักครั้งหนึ่ง และมักจะมีโครงสร้างทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการอยู่ด้วย ซึ่งได้แก่ เครือข่ายอำนาจ และอิทธิพลของผู้นำชุมชน

ในกรณีที่พันธมิตรทางการเมืองในระดับชาติ เป็นพันธมิตรที่มีศูนย์กลางของผลประโยชน์อยู่ที่เมืองใหญ่และในต่างประเทศ ผู้นำท้องถิ่นก็อาจสร้างอำนาจในชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ด้วยการมีความสัมพันธ์กับชนชั้นนำระดับชาติ การพัฒนาชนบทก็จะมีลักษณะเป็นการร่วมมือกันดูดซับเอาทรัพยากรจากชนบทไปป้อนเมือง ทำให้เมืองมีการขยายตัวและเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยปล่อยให้ชนบทยังคงล้าหลังและเป็นเบี้ยล่างดั้งเดิม

โครงสร้างอำนาจระดับท้องถิ่นเป็นกลไกที่ทำหน้าที่สองด้าน สองระดับ คือ ด้านหนึ่งเป็นกลไกของความสัมพันธ์ทางอำนาจ ระหว่างชนชั้นนำของชุมชนกับประชาชน อีก

ด้านหนึ่งหรืออีกระดับหนึ่งนั้น เป็นกลไกหรือเป็นสื่อกลางระหว่างชุมชนกับพลังอำนาจนอกชุมชน

ดังนั้นโครงสร้างอำนาจระดับท้องถิ่นจึงเป็นหน้าด่านในการรับเอาทรัพยากรที่ส่วนกลางให้ต่อชุมชน ทั้งทรัพยากรที่เป็นข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ในการดำเนินโครงการต่างๆ เจ้าหน้าที่ของรัฐก็มักจะประสานงานและขอความช่วยเหลือจากผู้นำชุมชน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541 : 147-160)

โดยสรุป ปัจจัยด้านการเมืองมีความสำคัญและมีผลกระทบต่อการพัฒนา เนื่องจากปัจจัยดังกล่าวอาจเป็นอุปสรรคและปัญหาต่อประสิทธิภาพของการพัฒนา ถือได้ว่าปัจจัยด้านการเมืองเป็นปัจจัยที่เกี่ยวพันกับปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างแยกไม่ออก

4.3.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพและสนองความต้องการของมนุษย์ได้ ได้แก่ น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า อากาศ แร่ธาตุ แสงอาทิตย์ มนุษยชาติ เป็นต้น ดังนั้นในแง่เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการผลิต ซึ่งจะมีประโยชน์ได้ก็ต่อเมื่อได้นำมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การใช้จึงต้องใช้ด้วยความประหยัด และไม่ให้ สิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ การนำมาใช้ต้องคำนึงถึงหลักการอนุรักษ์พร้อมกันไปด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติสามารถแบ่งตามลักษณะการนำมาใช้ได้ 3 ประเภท (เลิศชาย ศิริชัย, 2545 : 143-165) ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่รู้จักหมดสิ้น (Non-Exhausting Natural Resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อกำเนิดมาพร้อมกับมนุษย์ มีปริมาณมากเกินกว่าความต้องการที่จะนำมาใช้ประโยชน์ แต่ถ้านำมาใช้ผิดวิธีหรือขาดการบำรุงรักษาแล้ว คุณภาพของทรัพยากรธรรมชาตินั้นอาจจะเปลี่ยนไป ทำให้คุณสมบัติไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้อีก เช่น แสงอาทิตย์ อากาศ ดิน และน้ำในอุทกวัฏจักรซึ่งมีการหมุนเวียนเปลี่ยนสภาพไปโดยไม่สิ้นสุด และหากทรัพยากรเหล่านี้หมดเมื่อใดมนุษย์เราก็ต้องตายและหมดไปจากโลกนี้ด้วย และด้วยเหตุที่ทรัพยากรเหล่านี้ไม่มีราคาในท้องตลาด เป็นสินค้าสาธารณะ เป็นของฟรีที่จะจัดใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้ คุณค่าและคุณภาพของทรัพยากรเหล่านี้จึงลดน้อยลง เมื่อถูกใช้มากๆ เข้าจนเกินขีดความสามารถที่ธรรมชาติจะรองรับไว้ได้ก็จะปรากฏปัญหาขึ้น

2. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhausting Natural Resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสิ้นเปลืองและหมดไปในที่สุด เมื่อหมดไปแล้วไม่สามารถทด

แทนได้แต่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ในแง่ความสะดวกสบาย การเป็นเครื่องทุ่นแรง บางชนิดอาจตัดแปลงหรือบูรณะใหม่ หรือนำกลับมาใช้ใหม่ได้บ้าง เช่น แร่ธาตุ การใช้ทรัพยากรประเภทนี้จึงต้องใช้อย่างประหยัดระมัดระวัง

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถสร้างทดแทนได้ (Substitution Natural Resources) เช่น สัตว์ป่า ทุ่งหญ้า กำลังงานของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้เป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่ได้ตลอดเวลา หากมีการรักษาหรือจัดการให้อยู่ในระดับที่มีความสมดุลกันตามธรรมชาติ หรือหากทำลายลงก็สามารถปรับปรุงให้คืนสภาพปกติได้แต่ต้องใช้ระยะเวลาานานมาก ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ มีความสำคัญยิ่งต่อการมีชีวิตของมนุษย์ เป็นทรัพยากรที่สามารถใช้เป็นปัจจัยทั้งทางตรงและทางอ้อม ถ้าขาดทรัพยากรเหล่านี้มนุษย์อาจจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ หรือถ้าส่วนหนึ่งส่วนใดขาดหายไปหรือไม่สมบูรณ์แล้ว ก็อาจมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตอยู่ของมนุษย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับทรัพยากรเพียงผิวเผิน แต่เข้าไปสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกของการให้ความสำคัญและการเคารพการมีอยู่ของทรัพยากร เพราะหากไม่มีทรัพยากรชุมชนก็เกิดไม่ได้ และหากทรัพยากรหมดไปชุมชนก็อยู่ต่อไปไม่ได้

ดังนั้น ชุมชนต้องสร้างสรรค์ 2 สิ่งควบคู่กันไป คือ ภูมิปัญญาในการเข้าใจธรรมชาติของทรัพยากร และวิธีการจัดการทรัพยากรนั้น

ภูมิปัญญา แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างพอเพียง นอกจากชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการเข้าใจและใช้ทรัพยากรแล้ว ยังจะต้องมีหลักประกันว่าชุมชนจะต้องรักษาทรัพยากรไว้ และความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะถูกขจัดไปได้ เพราะว่าทั้งหมดนี้คือรากฐานของความเป็นชุมชน หากไม่มีลักษณะดังกล่าวชุมชนก็จะไม่สามารถสืบทอดตัวเองได้ ชุมชนจึงต้องสร้างสรรค์ระบบการจัดการทรัพยากรขึ้นมาเป็นของตนเอง

ผู้ที่จะมีสิทธิ์เข้าถึง (Access Right) หรือเข้าไปใช้ทรัพยากร คือ สมาชิกของชุมชนที่อยู่กับทรัพยากรนั้น สิ่งที่ชุมชนเป็นเจ้าของในการจัดการดูแล เพราะการที่ชาวบ้านเลือกตั้งชุมชน ณ จุดที่เห็นว่ามีทรัพยากรสมบูรณ์นั้น ไม่ใช่เพื่อมาตั้งชุมชนสำหรับใช้ทรัพยากรให้หมดแล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น แต่มาตั้งตรงนั้นเพื่ออยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น ชุมชนจึงมองว่าทรัพยากรนั้นเป็นของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงว่าก่อนที่ชุมชนจะไปตั้ง ณ ที่ใดนั้น ที่ตรงนั้นก็ไม่มีใครสนใจหรือเป็นเจ้าของทรัพยากรดังกล่าวอยู่ก่อน ชุมชนจึงสามารถเข้าไปใช้ระบบของชุมชนในการจัดการทรัพยากรได้ตลอด

ระบบสิทธิในทรัพย์สินที่ถูกสร้างกฎเกณฑ์ ถูกใช้กฎเกณฑ์ ถูกควบคุม ถูกบังคับใช้โดยผู้ใช้ทรัพยากรเอง จะเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนมากกว่าระบบที่ถูกกำหนดโดยอำนาจ (Authority) จากภายนอก เพราะระบบสิทธิในทรัพย์สินที่หลากหลายตามท้องถิ่นต่างๆ ไม่จำเป็นต้องการข้อมูลข่าวสาร (Information) เกี่ยวกับธรรมชาติและโครงสร้างของทรัพยากร และเกี่ยวกับบรรทัดฐานและจารีตประเพณีของผู้ใช้ทรัพยากร เนื่องจากกฎเกณฑ์ที่หลากหลายตามท้องถิ่นของผู้ใช้ทรัพยากรนั้นดำเนินมาด้วยประสบการณ์ของท้องถิ่น ข้อมูลข่าวสารได้ถูกรับรู้และผูกพันตลอดเวลาอยู่แล้ว ในขณะที่อำนาจจากภายนอกขาดข้อมูล ขาดความเข้าใจ รวมทั้งขาดความผูกพันกับการดำรงชีวิตอยู่ด้วยทรัพยากรนั้น ดังนั้นจึงยากที่อำนาจภายนอกจะจัดการให้มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นต่างๆ ที่มีความหลากหลายได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ความหลากหลายของระบบสิทธิในทรัพย์สินของท้องถิ่นต่างๆ ยังประหยัดต้นทุนในการควบคุมและบังคับใช้กฎเกณฑ์ เนื่องจากเป็นการดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรเอง (เลิศชาย ศิริชัย, 2545 : 143-165)

การจัดการระดับท้องถิ่นจึงถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากร เพื่อที่ผู้ใช้ทรัพยากรในระดับท้องถิ่นสามารถใช้อำนาจหน้าที่ที่จะดูแลจัดการตัวเอง และสร้างการตัดสินใจพื้นฐานเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาได้อย่างเหมาะสมตามลักษณะทางกายภาพและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน เช่น ผู้ใหญ่ดวงจันทร์ ตำบลไหว (นิตยาภรณ์ หิรัญนิรมล, 2543 : 14-15) บ้านหมู่ 6 บ้านแม่ขนิล ตำบลบ้านฝาง เล่าว่าแต่เดิมคนในหมู่บ้านดำรงชีพด้วยการตัดไม้ในป่า ต่อมาชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการตัดไม้ทำลายป่าและทำไร่เลื่อนลอย ทำให้ไม่มีน้ำทำการเกษตร เมื่อฤดูน้ำหลากพัดเอาท่อนไม้เข้าไปในพื้นที่เกษตรของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงเกิดสำนึกรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

จิตสำนึกในการรักษาป่าของชาวบ้านถูกกระตุ้นโดยสื่อโทรทัศน์และจากผู้อาวุโสในหมู่บ้าน จนชาวบ้านเกิดทัศนคติว่าป่าไม้คือชีวิตของผู้คน ส่วนการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกิดขึ้นเมื่อมีการรวมคนในงานบุญต่างๆ ของหมู่บ้าน

ผู้ใหญ่ดวงจันทร์เห็นว่าคนในชุมชนย่อมรู้ปัญหาของชุมชนดีกว่าผู้อื่น เพราะเขาเกิดและเติบโตที่นั่น แต่โครงสร้างการจัดการทรัพยากรยังไม่ให้สิทธิและอำนาจแก่ชุมชนในการจัดการ ชุมชนทำอะไรเหมือนผิดไปหมด จึงน่าจะให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการจัดการร่วมกับนักวิชาการ ไม่ใช่เอาแนวทางของนักวิชาการทั้งหมดโดยไม่ฟังเสียงชาวบ้าน

การให้ชุมชนอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรด้วยระบบความรู้และระบบการจัดการของชุมชน จะเป็นปัจจัยในการดำรงอยู่และสืบทอดชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

4.3.6 ภูมิปัญญา

4.3.6.1 ความหมาย

คำว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) มีการเรียกกันในหลายลักษณะ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) เป็นต้น และได้มีผู้ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญา ไว้หลากหลายดังเช่น

เอกวิทย์ ฌ ถกลาง (2540 : 9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหา และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537 : 20) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เป็นวิถีของชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2534 : 82) กล่าวว่า ภูมิปัญญาคือสิ่งที่สะสมมาจากประสบการณ์ของชีวิตสังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2534 : 4) กล่าวถึง ภูมิปัญญาว่า หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหของชาวบ้าน ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิต และปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยที่ปราชญ์ชาวบ้านได้มีกระบวนการสังเคราะห์และสั่งสมประสบการณ์เป็นเวลานานและเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่ชาวบ้าน คนในชุมชนคิดขึ้นมาเพื่อนำมาใช้ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นสติปัญญา องค์ความรู้ที่ชาวบ้าน ร่วมกันคิดร่วมกันทำบนรากฐานของการพึ่งตนเองของชุมชน โดยการเรียนรู้ประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น

4.3.6.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา มีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่สั่งสมจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ (ประเวศ วะสี, 2534 : 82-83) ดังนี้

1. มีความจำเป็นกับท้องถิ่น สัมพันธ์กันมาจากประสบการณ์ หรือ ความชัดเจนจากชีวิตและคนในสังคมท้องถิ่นนั้นๆ กฎบัญญัติชาวบ้านมีความสอดคล้องกับ ท้องถิ่นมากกว่ากฎหมายจากภายนอก

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูงทั้งในเรื่องกาย ใจ สังคม และ สิ่งแวดล้อม เช่น ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ เป็นต้น ที่มีการนำเอาธรรมชาติสื่อ ไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่วัตถุประสงค์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพ ธรรมชาติ

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์มากกว่า

วิชิต นันทสุวรรณ (2528 : 29) ได้จำแนกกฎหมายไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. เกิดจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต กับธรรมชาติในลักษณะกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ และข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อ เรื่องของธรรมชาติที่ทำให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. เกิดจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกัน มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกว่าเป็นดีไม่ดี เป็นความ เชื่อของบรรพบุรุษ พิธีกรรมต่างๆ

3. เกิดจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เป็นกฎหมายจากประสบการณ์ การทำมาหากิน การรักษาโลก การรักษาป่าไม้ชุมชน

4.3.6.3 ประเภทของกฎหมาย

การจัดแบ่งกฎหมาย นักวิชาการหลายท่านได้แบ่งกฎหมายเป็น ประเภทต่างๆ ดังนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 13) ได้ศึกษากฎหมายแบ่งเป็น 4 ลักษณะคือ

1. ความเชื่อ-โลกทัศน์ ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

2. วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

3. ศิลปหัตถกรรม ประดิษฐ์กรรมในรูปเครื่องมือของใช้ คือวัตถุที่มี แรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลายระหว่างภูมิภาค

4. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรมและการแก้ปัญหา การฟื้นฟูวัฒนธรรมปราชญ์ของชาวบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2539 : 46) ได้กำหนด สาขาย่อยของภูมิปัญญาชาวบ้านได้ 5 สาขา คือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร เช่น การทำนาแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาคาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และรู้จักปรับใช้เทคโนโลยี

2. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ ต้นน้ำ ลำธาร การรักษาการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ แผ่นดิน พืชพันธุ์ ัญญาหาร โบราณสถานและโบราณวัตถุ

3. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการ สวัสดิการและธุรกิจชุมชน ได้แก่

3.1 กองทุนต่างๆ ในชุมชน เช่น สหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) สหกรณ์ร้านค้า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

3.2 กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ

4. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคและการป้องกัน เช่น หมอพื้นบ้าน หมอธรรมชาติ และผู้รอบรู้เรื่องสมุนไพร

5. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตและการบริโภค เช่น การแปรรูป ผลผลิตทางการเกษตรให้สามารถบริโภคได้โดยตรง ได้แก่ การใช้เครื่องมือและครกตำข้าว การรู้จักประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่ใช้แปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้า

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533 : 14) ได้แบ่งลักษณะภูมิปัญญาออกเป็น

3 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมี ลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งพาตนเองเป็นกระแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำงานเกษตร การทำเกษตรผสมผสาน และการทำเกษตรแบบธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

4.3.7 เทคโนโลยี

4.3.7.1 ความหมายของเทคโนโลยี

เทคโนโลยีเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อนำเอามาช่วยเพิ่มความสามารถของมนุษย์ในการกระทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาและสนองตอบความต้องการ เทคโนโลยีอาจอยู่ในรูปของวัตถุหรือไม่ใช่วัตถุก็ได้

ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า เทคโนโลยีไว้มากมายหลายท่าน และใครจะขอยกมาเสนอบางท่าน ดังนี้

เสริมพล รัตสุข (2539 : 3) กล่าวว่า เทคโนโลยี คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งอาจอยู่ในรูปของวัตถุและสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ เทคโนโลยีจะประกอบด้วยอุปกรณ์ต่างๆ (Equipments) และเทคนิควิธี (Techniques) ในการเพิ่มความสามารถของมนุษย์ในการผลิตและประกอบกิจกรรมต่างๆ เพื่อช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้น

ยุทธ ศักดิ์เดชนันต์ (2527 : 26) กล่าวว่า เทคโนโลยี หมายถึง ความรู้ วิธีการ และเครื่องมือที่เราใช้เพื่อคัดแปลงสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้

อุทัย หิรัญโศ (2526 : 263) กล่าวไว้ว่า เทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการใช้ความรู้และเครื่องมือของมนุษย์ในการผลิตหรือประกอบกิจกรรมต่างๆ ในสังคม ซึ่งสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาจะพบว่าเทคโนโลยีมีลักษณะที่สำคัญ ได้แก่

1. เทคโนโลยีเกิดขึ้นจากการใช้ความรู้ วิธีการ และเครื่องมือ
2. เทคโนโลยีเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และเป็นสิ่งที่เพิ่มความสามารถของมนุษย์
3. เทคโนโลยีอาจเป็นวัตถุและสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุก็ได้

4.3.7.2 ประเภทของเทคโนโลยี

การแบ่งประเภทของเทคโนโลยีอาจแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้ในการแบ่งประเภท

เทคโนโลยีอาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ตามลักษณะการเป็นวัตถุ และไม่ใช่วัตถุ (มงคล ชาวเรือ, 2528 : 8) ได้แก่

1. เทคโนโลยีที่เป็นวัตถุ หรืออาจเรียกว่า เทคโนโลยีทางเครื่องมือ เครื่องมือ (Tools) หรือเทคโนโลยีรูปธรรม อาจเป็นวัตถุตามธรรมชาติและเป็นวัตถุที่เป็นผลผลิตจากวัตถุตามธรรมชาติ ได้แก่ หิน ไม้ โลหะ ธาตุ ฯลฯ ส่วนวัตถุที่เป็นผลผลิต เช่น รถยนต์ เครื่องคอมพิวเตอร์ กระสวยอวกาศ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ

2. เทคโนโลยีที่ไม่ใช่วัตถุ หรืออาจเรียกว่า เทคโนโลยีทางเทคนิค (Techniques) หรือเทคโนโลยีทางนามธรรม ได้แก่ กระบวนการ (Process) วิธีการ ระบบบริหารงาน กรรมวิธีการผลิตหรือเทคนิควิธีต่างๆ ที่นำมาใช้ช่วยในการกระทำกิจกรรมต่างๆ

หากแบ่งเทคโนโลยีออกตามการนำเอาไปใช้ประโยชน์ อาจแบ่งออกได้เป็น

1. เทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น การชลประทาน การผลิตน้ำตาล การปรับปรุงพันธุ์พืช การผสมเทียม การใช้ปุ๋ย

2. เทคโนโลยีทางอุตสาหกรรม เช่น เครื่องจักรไอน้ำ เครื่องทุ่นแรง ยางรถยนต์ เทคนิคการวางแผนงาน

3. เทคโนโลยีทางการศึกษา เช่น การสอนด้วยวิธีสาธิต การใช้ภาพยนตร์ประกอบการสอน เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

4. เทคโนโลยีด้านการพาณิชย์ เช่น การโฆษณา การใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ช่วยให้ความสะดวกในการเบิกเงิน ตัวแลกเงิน

5. เทคโนโลยีทางการแพทย์ เช่น เครื่องตรวจคลื่นสมอง การผ่าตัด เครื่องเอกซเรย์ การใช้รังสีรักษาโรค

6. เทคโนโลยีการก่อสร้าง เช่น วัสดุคงทน คอนกรีตเสริมเหล็ก

7. เทคโนโลยีทางการทหาร เช่น รถถัง ระเบิดปรมาณู เรือดำน้ำ จีปนาวุธข้ามทวีป

8. เทคโนโลยีทางการขนส่ง เช่น เรือเดินสมุทร เครื่องบิน รถยนต์ ทางด่วน อุโมงค์ สะพาน ระบบการจราจร

9. เทคโนโลยีทางการสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต

4.3.7.3 ระดับของเทคโนโลยี

ในแต่ละสังคมย่อมมีเทคโนโลยีที่ต่างระดับกัน สังคมสมัยก่อนๆ ย่อมมีเทคโนโลยีต่ำกว่าสังคมปัจจุบัน การใช้หอก ธนู หนังสืมน้ำในการล่าสัตว์ หรือใช้เป็นอาวุธในการต่อสู้กัน จัดได้ว่าเป็นเทคโนโลยีระดับต่ำกว่าการใช้อาวุธที่ทำด้วยโลหะ การใช้มีด ปืน หรือเครื่องทุ่นแรงต่างๆ เราอาจจำแนกระดับเทคโนโลยีออกเป็น (มงคล ชาวเรือ, 2528 : 10)

1. เทคโนโลยีระดับต่ำ เป็นเทคโนโลยีที่อาศัยวิทยาการเข้ามาช่วยไม่มากนัก เป็นวิธีการหรือกระบวนการง่ายๆ ใช้เครื่องมือเครื่องมือง่ายๆ เช่น การเพาะปลูก อาจใช้เพียงไม้ปลายแหลมสำหรับขุดดินเพื่อฝังเมล็ดพืช การปั้นหม้อ การใช้ฟันเป็นเชือเพลิง เป็นต้น

2. เทคโนโลยีระดับกลาง เป็นเทคโนโลยีที่อาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้บ้างพอสมควร แต่ยังเป็นวิทยาการที่ไม่สูงและไม่สลับซับซ้อนมากนัก เช่น การต่อเรือ การใช้โลหะมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ การใช้เครื่องมือทุ่นแรงง่ายๆ เช่น รอก จักรยาน เครื่องสูบน้ำกังหันลม เครื่องกำเนิดไฟฟ้า มอเตอร์ เครื่องยนต์

3. เทคโนโลยีระดับสูง เป็นเทคโนโลยีที่ต้องอาศัยความรู้ และวิทยาการระดับสูงเพื่อสร้างและเพื่อใช้เทคโนโลยีระดับนี้ เช่น รถยนต์ เครื่องบิน หุ่นยนต์คอมพิวเตอร์ การผ่าตัดทางการแพทย์ด้วยแสงเลเซอร์

การจำแนกว่าสิ่งใดเทคโนโลยีใดเป็นเทคโนโลยีระดับใดนั้น ควรคำนึงถึงความยากง่ายในการสร้างและการใช้ระดับความรู้และวิทยาการที่นำมาใช้ในการสร้างและการใช้ รวมทั้งคุณภาพหรือสมรรถภาพของเทคโนโลยีนั้นๆ ด้วย

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าเทคโนโลยีจะอยู่ในระดับใดก็สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งนั้น และเทคโนโลยีระดับต่ำหรือเทคโนโลยีเบื้องต้นง่ายๆ ก็อาจให้ประโยชน์อย่างสูงแก่มนุษย์ในสังคมได้ นอกจากนั้นในแต่ละสังคมควรมีเทคโนโลยีที่นำมาใช้แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม สังคมที่ผู้คนมีการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจไม่สู้จะดีนัก ย่อมเหมาะกับการนำเอาเทคโนโลยีระดับกลาง ราคาถูก ใช้ง่าย นำมาใช้มากกว่า ดีกว่าที่จะนำเอาเทคโนโลยีระดับสูง ราคาแพง ยุ่งยากในการใช้เพราะอาจใช้ไม่เป็น ใช้ไม่คุ้มค่าทำให้เกิดผลเสียต่อเศรษฐกิจและสังคม

4.3.7.4 เทคโนโลยีกับสังคม

มนุษย์สร้างเทคโนโลยีขึ้นมาเพื่อเป็นสิ่งช่วยในการกระทำกิจกรรมต่างๆ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเทคโนโลยีเป็นสิ่งช่วยให้สังคมเจริญ สังคมใดมีเทคโนโลยีสูงจะเจริญก้าวหน้ากว่าสังคมที่มีเทคโนโลยีต่ำกว่า ซึ่งอาจวัดได้

จากความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ประสิทธิภาพในการผลิต การบริหาร การจัดระเบียบ
สังคม เป็นต้น

เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นมาใช้ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์
และสังคมมากมาย (มงคล ชาวเรือ, 2528 : 12) เช่น

1. ช่วยในการปรับสภาพแวดล้อมให้น่าอยู่อาศัย
2. ช่วยให้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
สูงขึ้น
3. ช่วยให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขความสะดวกสบาย
4. ช่วยให้ประชากรมีสุขภาพอนามัยที่ดีขึ้น
5. ก่อให้เกิดเครื่องอุปโภคบริโภคมากขึ้น
6. เพิ่มขีดความสามารถของมนุษย์ให้สูงขึ้น

อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีแม้จะมีประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ถ้าไม่รู้จักร
ใช้หรือใช้ไม่เหมาะสมก็อาจก่อให้เกิดปัญหาได้เหมือนกัน เช่น การจับปลาโดยใช้ระเบิด การมี
โรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์แต่ไม่สามารถควบคุมได้ จนเกิดการรั่วไหลของสารกัมมันตภาพรังสี
การนำเอาพลังงานปรมาณูไปใช้ในการสู้รบกัน เป็นต้น

4.3.7.5 เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับชุมชน

เทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) คือเทคโนโลยีที่
เลือกนำมาใช้ในชุมชนหรือท้องถิ่น โดยมีความเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และ
วัฒนธรรม รวมทั้งเหมาะสมกับความรู้ความสามารถในการใช้เทคโนโลยีนั้นๆ

ลักษณะของเทคโนโลยีที่เหมาะสม จะประกอบด้วย (มงคล ชาว
เรือ, 2528 : 56)

1. ขนาดพอเหมาะกับงาน
2. ราคาถูก ใช้ง่าย และมีประสิทธิภาพ
3. สามารถใช้วัสดุพื้นบ้าน หรือวัสดุในท้องถิ่นได้มากที่สุด
4. เหมาะสมกับความรู้ ความสามารถ ฐานะทางเศรษฐกิจ ของผู้ใช้
5. ให้ผลคุ้มค่าหรือเกินค่า

เทคโนโลยีสามารถช่วยพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นชนบทได้ ไม่ว่าจะเป็น
ในด้านการเกษตร การอุตสาหกรรม หรือการประกอบกิจกรรมอื่นๆ ในชีวิตประจำวัน แต่ในท้อง
ถิ่นชนบทอาจมีข้อจำกัดในการนำเอาเทคโนโลยีมาช่วยในการดำเนินชีวิตด้วยสาเหตุต่างๆ เช่น

ชาวบ้านมีอำนาจในการซื้อหรือจัดหาเทคโนโลยีมาใช้ในระดับต่ำ ความเคยชินกับการใช้ชีวิตแบบเดิม ทำให้ไม่อยากจะลองใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประสิทธิภาพของเทคโนโลยีนั้นๆ เป็นต้น

จากกรอบแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน โดยพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่สามารถส่งผลให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในด้านต่างๆ (ภมรรัตน์ สุธรรม, 2546 : 76) ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านการผลิต การจำหน่าย และการตลาด ในลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self-Reliance) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาต่อเนื่อง มีประสิทธิภาพในการแข่งขัน มีความสามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย

2. ด้านสังคม วัฒนธรรม จิตใจ คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ ลดอบายมุข และมีความขยันหมั่นเพียร สมาชิกในองค์กรมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีความรู้และข่าวสารที่รู้เท่าทันโลกภายนอก

3. ด้านการเมือง ชุมชนสามารถสร้างอำนาจต่อรองในการใช้ทรัพยากรจากภาครัฐและภายนอกได้ ศึกษาเรียนรู้กลไกตลาดและต่อรองกับภาครัฐกิจได้ รวมทั้งต้องผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนแบบไม่ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของรัฐ แต่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ทรัพยากร บุคคล วิชาการ ข้อมูล และเทคโนโลยีต่างๆ สามารถตรวจสอบในการพัฒนาท้องถิ่นร่วมกับองค์กรปกครองท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆ ในชุมชน เพื่อสนองตอบต่อประโยชน์ของชุมชน และมีบทบาทในการเข้าไปบริหารงานในองค์กรท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับของชุมชน

4. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนมีอำนาจและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ โดยใช้วัฒนธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และมีความสมดุล และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์และอยู่ในสภาพที่ฟื้นฟูได้

5. ด้านเทคโนโลยี มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการผลิตสามารถควบคุมได้ เป็นเทคโนโลยีไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (Clean Technology) มีลักษณะเหมาะสมกับ

สภาพชุมชน ซึ่งรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความทันสมัยหากแต่ควบคุมได้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมคิด พรหมจ้อย และคณะ (2546 : 167-168) ได้ศึกษาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาหมู่บ้านอีสานใต้ พบว่า นอกจากโครงสร้างพื้นฐานด้านทรัพยากร ฐานทางเศรษฐกิจ ฐานทางสังคม และวัฒนธรรม ที่เป็นปัจจัยกำหนดความเข้มแข็งของชุมชนแล้ว ยังต้องอาศัยกลุ่มผู้นำที่เข้มแข็งและหลากหลายแทบทุกพื้นที่ที่ชุมชนสามารถผนึกกำลังกันได้ เกิดจากบทบาทของผู้นำและลักษณะการนำ ในชุมชนที่เข้มแข็งมักจะมีความสัมพันธ์ในแนวราบ มีประวัติการต่อสู้ยาวนาน และต่อเนื่อง มีระยะห่างจากรัฐพอสมควร ผู้นำที่หลากหลายทำให้เกิดความสำคัญต่อทุกกลุ่มปัญหา และมีการดูแลอำนาจซึ่งกัน การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อองค์กรชุมชนจึงมีค่อนข้างสูง

ภมรรัตน์ สุธรรม (2546 : 261-263) ได้ศึกษาพลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันออก พบว่า ปัจจัยร่วมที่มีความสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนได้แก่ การมีคณะกรรมการบริหารหรือผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีวิสัยทัศน์ มีความมุ่งมั่น เสียสละ สามารถนำชุมชนผ่านวิกฤติได้ ผู้นำชุมชนมีความโดดเด่นในการนำความคิดชุมชน ทำให้ชุมชนมีความศรัทธาเชื่อมั่น และยอมรับในการนำองค์กรให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้ และเน้นการสร้างผู้นำ รุ่นใหม่ขึ้นมารองรับการพัฒนา โดยการพัฒนาทั้งในระดับปัจเจกและการทำงานในรูปคณะกรรมการ

สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน (2543 : 81-84) ได้ศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนและประชาคมสุขภาพ พบว่า ลักษณะผู้นำ คือ มีวิสัยทัศน์และแนวคิดในการพัฒนา มีจิตสำนึกสาธารณะและเสียสละเพื่อส่วนรวม มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความสามารถในการจัดการสูง จะมีผลต่อการพัฒนาเพื่อเสริมสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชนเป็นอย่างมาก

ผู้นำเป็นทางการและผู้นำธรรมชาติมีบทบาทสำคัญ ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมกลุ่ม ในการพัฒนาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ จำนวนผู้นำต้องมีมาก ตลอดจนกระจายตัวอยู่ในหลายพื้นที่ ในการพัฒนาจึงควรต้องค้นหาหรือสร้างผู้นำธรรมชาติให้ได้มากที่สุด

สุนทร ยุทธชนะ (2537 : 78-80) ได้ศึกษาบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาชนบท ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา พบว่า การรวมกลุ่มของชาวบ้านตำบลน้ำขาว

เกิดขึ้นจากผู้นำชุมชนมีบทบาทในการเป็นผู้ส่งเสริมเผยแพร่ทักษะ คือ มีการทดลองใช้กลุ่ม ออมทรัพย์ที่โรงเรียนน้ำขาวใน จนชาวบ้านเข้าใจและเห็นประโยชน์ แล้วจึงเผยแพร่แนวความคิด เข้าสู่ชุมชน บทบาทในการเป็นผู้เชื่อมประสานคือ การประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงาน ในชุมชน และบทบาทในการเป็นผู้ร่วมปฏิบัติงาน คือ มีการประชุมวางแผนร่วมกับประชาชน และชักนำประชาชนให้รวมกลุ่มกัน เมื่อชาวบ้านมีกิจกรรมออมทรัพย์ร่วมกันก็ย่อมมีปฏิสัมพันธ์ กันมากและก่อให้เกิดความผูกพันหรือพันธกิจมากยิ่งขึ้น

ปัญญา สวัสดิ์เสรี (2539 : 15-287) ได้ศึกษา ความคิดเห็นของประชาชนในเขต จอมทองที่มีต่อบทบาทผู้นำชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน พบว่า

1. ลักษณะทาง อายุ เพศ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และระยะเวลาที่อยู่อาศัยในชุมชน ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน

2. พฤติกรรมการติดต่อสื่อสารของประชาชนกับบุคคลต่างๆ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของประชาชน ถ้าประชาชนมีพฤติกรรมการติดต่อสื่อสารด้านการ พัฒนาชุมชนกับบุคคลต่างๆ มาก ก็จะทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

3. บทบาทผู้นำชุมชนตามความคิดเห็นของประชาชน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของประชาชน กล่าวคือ ถ้าผู้นำชุมชนมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทุกด้านในระดับที่มาก จะทำให้การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของประชาชนมากไปด้วย ซึ่ง จากผลการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนค่อนข้างน้อย จึงทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในระดับน้อยเช่นกัน

อรุณ ส่องมอม (2534 : 4-212) ได้ศึกษากรรมวิธีของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชนบท : ศึกษาแง่มุมทางการเมืองของผู้นำหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่าง เขาป่าเจ้า อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยศึกษาพฤติกรรมของผู้นำท้องถิ่นว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อผลสำเร็จของการพัฒนาชนบท พบว่า กรรมวิธีของผู้นำท้องถิ่นที่ใช้ในการพัฒนาชนบทนั้น เป็นผลมาจากคุณลักษณะเฉพาะตัวของผู้นำ ซึ่งประกอบด้วย ความเสียสละ ความรู้ ความมีชื่อเสียง ความซื่อสัตย์ พุดจริงทำจริง ความคิดริเริ่ม เป็นผู้อุปถัมภ์ของกลุ่ม เป็นที่พึ่งของคนอื่นๆ มีความเป็นกันเอง และมีพรรคพวกเพื่อนฝูงมาก ความกล้าเสี่ยง ความสามารถในการติดต่อสื่อสาร และมีศิลปะในการพูดคุย ในขณะที่ปัจจัยสถาน ภาพทางเศรษฐกิจมีความสำคัญรองลงมา คือ มีความพร้อมในการทำกิจกรรมของตนเองและครอบครัวให้เสร็จเรียบร้อย และเตรียมตัวไว้สำหรับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของตนเอง

ชูศักดิ์ ชูช่วย (2533 : 1-245) ได้ศึกษาบทบาทผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนตามการรับรู้ของผู้นำท้องถิ่นและประชาชนในหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นและหมู่บ้านทั่วไปในภาคใต้ พบว่า บทบาทที่คาดหวังของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชน ตามการรับรู้ของผู้นำท้องถิ่นและประชาชนใน

หมู่บ้านพัฒนาดีเด่นและหมู่บ้านทั่วไป มีการคาดหวังว่าควรปฏิบัติบทบาทโดยส่วนรวมให้มาก โดยมีบทบาทที่สำคัญแต่ละด้าน คือ

1. บทบาทด้านเศรษฐกิจและอาชีพ คือ ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง
2. บทบาทด้านการสาธารณสุข คือ เผยแพร่ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการป้องกันและรักษาโรคต่างๆ ที่มักเกิดในชุมชน
3. บทบาทด้านสังคมและวัฒนธรรม คือ เป็นตัวอย่างที่ดีในด้านความรู้ ความประพฤติ และการดำเนินชีวิต
4. บทบาทด้านการเมืองการปกครอง คือ ประชาสัมพันธ์ ทำความเข้าใจกับประชาชนในชุมชนเพื่อประโยชน์ด้านการเมืองการปกครอง